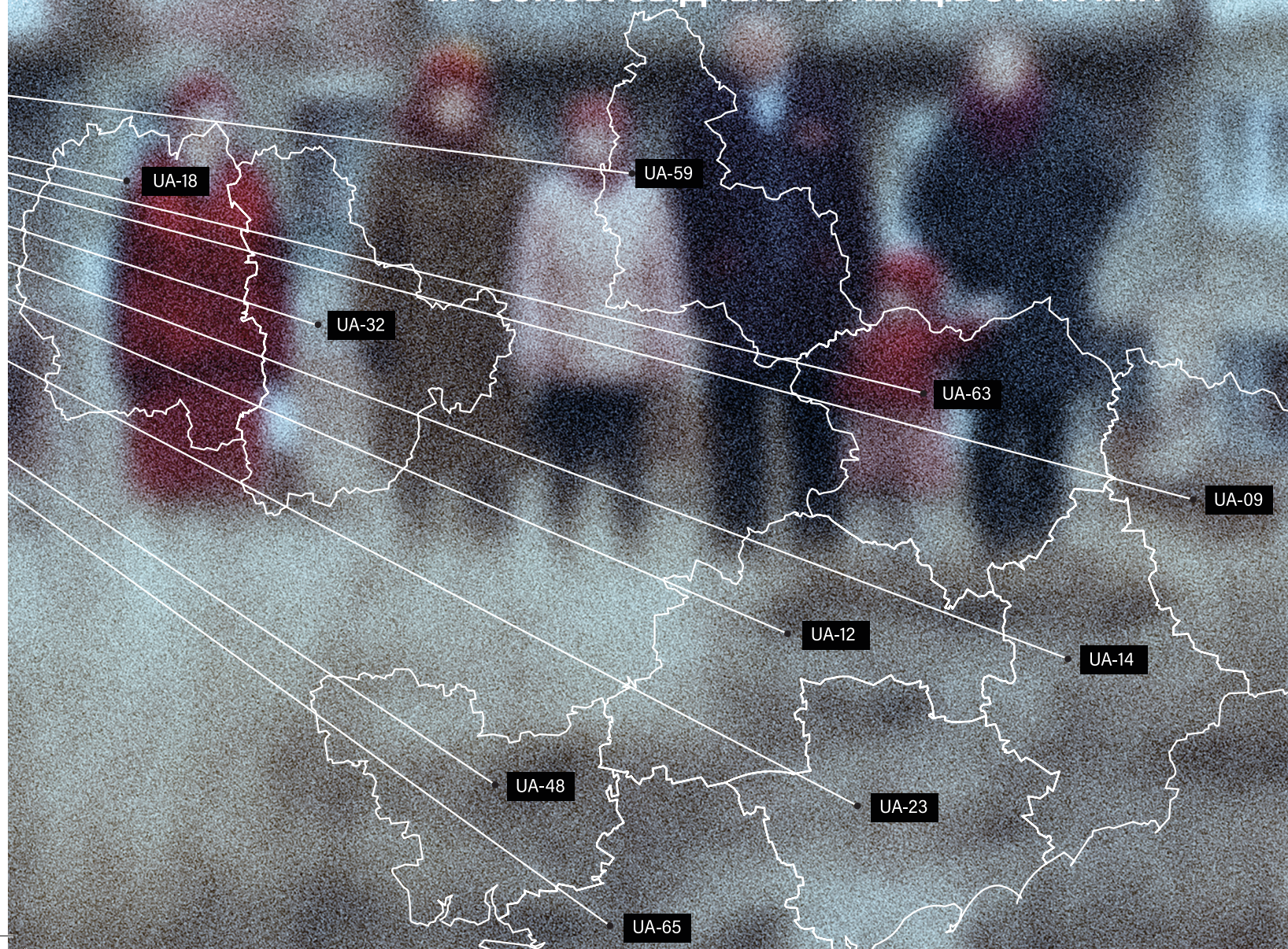

У ПОШУКАХ СПРАВЕДЛИВОСТІ

Права постраждалих від серйозних порушень міжнародного права, вчинених під час повномасштабної агресії Російської Федерації проти України.

ЗВІТ ГЕЛЬСІНСЬКОГО ФОНДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ
НА ОСНОВІ СВІДЧЕНЬ БІЖЕНЦІВ З УКРАЇНИ

У ПОШУКАХ СПРАВЕДЛИВОСТІ

Права постраждалих від серйозних порушень міжнародного права, вчинених під час повномасштабної агресії Російської Федерації проти України.

**ЗВІТ ГЕЛЬСІНСЬКОГО ФОНДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ
НА ОСНОВІ СВІДЧЕНЬ БІЖЕНЦІВ З УКРАЇНИ**

Authors: Elena Wasylew, Maryna Sedowa

Scientific consultation: prof. dr hab. Hanna Kuczyńska

Editorial office: dr Aleksandra Iwanowska, Marta Lityńska

Documentation team: Oksana Chala, Bogna Chmielewska, Julia Cheromukhina, Natalia Davydenko, Ana Farifonova, Nikita Grekowicz, Viktoriia Matola, Leonid Pimienov, Olga Salomatova, Iryna Vasilyeva

Cover design & layout: Julia Karwan-Jastrzębska

Publisher: Helsińska Fundacja Praw Człowieka, Warszawa

Звіт перекладений завдяки Центру прав людини ZMINA.

Перекладач – Микита Чакалов.

June 2024

Ми повинні говорити за тих, хто вже не може... Історії повинні бути розказані, тому що зло має бути покаране, а злочини – названі.

Анна з Житомира¹

Ми повинні це задокументувати, бо інакше... нічого не буде.

Принаймні для тих, хто вижив.

Віктор з Маріуполя

¹ Імена людей, чиї свідчення наведені у звіті, були змінені з метою збереження конфіденційності.

ВМІСТ

1. ВСТУП	7
2. МЕТОДОЛОГІЯ	8
2.1. ЗБІР ДАНИХ ТА ЕТИЧНІ МІРКУВАННЯ	8
2.2. ОГЛЯД ПРОВЕДЕНИХ ІНДИВІДУАЛЬНИХ ІНТЕРВ'Ю	8
2.3. ГАРАНТУВАННЯ НЕУПЕРЕДЖЕНОСТІ	10
2.4. УПРАВЛІННЯ РИЗИКАМИ БЕЗПЕКИ ТА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КОНФІДЕНЦІЙНОСТІ	10
2.5. ДЕМОГРАФІЧНІ ПОКАЗНИКИ	10
3. КОНТЕКСТ: ТРИВАЮЧИЙ МІЖНАРОДНИЙ ЗБРОЙНИЙ КОНФЛІКТ В УКРАЇНІ	12
4. МІЖНАРОДНО-ПРАВОВА БАЗА	14
5. ОГЛЯД ПОРУШЕНЬ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА, ПРО ЯКІ ПОВІДОМИЛИ ГФПЛ У 2022-2023 РОКАХ	16
5.1. ЗАГИБЕЛЬ ЦИВІЛЬНИХ ВНАСЛІДОК ВОЄННИХ НАПАДІВ ТА НЕХТУВАННЯ ПОЛОЖЕННЯМИ МГП	17
5.2. ЗНИКЛІ БЕЗВІСТИ ВНАСЛІДОК ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ	19
5.3. РУЙНУВАННЯ ТА ПОШКОДЖЕННЯ ЦИВІЛЬНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ	21
5.4. НЕЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДОСТУПУ ДО ШЛЯХІВ ЕВАКУАЦІЇ ТА ПРИМУСОВЕ ПЕРЕМІЩЕННЯ І ДЕПОРТАЦІЯ ЦИВІЛЬНОГО НАСЕЛЕННЯ	24
5.5. ПОГРОЗИ, НАСИЛЬСТВО ТА РЕПРЕСІЇ НА ОКУПОВАНИХ РОСІЙСЬКОЮ ФЕДЕРАЦІЄЮ ТЕРИТОРІЯХ	26
5.6. ОБМЕЖЕННЯ СВОБОДИ ПЕРЕСУВАННЯ ТА ІНВАЗИВНІ ОБШУКИ ЖИТЛА	27
5.7. СВАВІЛЬНІ ЗАТРИМАННЯ І КАТУВАННЯ ЦИВІЛЬНИХ	29
5.8. ПРИМУС ДО ПРИСЯГИ НА ВІРНІСТЬ ОКУПАЦІЙНИЙ ВЛАДІ - "ПОЛІТИКА ПАСПОРТИЗАЦІЇ"	30
6. НЕБЕЗПЕЧНІ ВИЇЗДИ З ОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЙ ДО ПОЛЬЩІ	33
7. ГЛОБАЛЬНІ ЗУСИЛЛЯ З ПІДЗВІТНОСТІ ТА РОЛЬ ПОЛЬЩІ У ПІДТРИМЦІ ПРАВ ПО- СТРАЖДАЛИХ НА ДОСТУП ДО ПРАВОСУДДЯ ТА ОТРИМАННЯ ВІДШКОДУВАННЯ	36
7.1. КОЛЕКТИВНІ ЗУСИЛЛЯ З ПІДЗВІТНОСТІ НА МІЖНАРОДНОМУ РІВНІ ТА В УКРАЇНІ	36
7.2. ЗУСИЛЛЯ, СПРЯМОВАНІ НА ВІДШКОДУВАННЯ ЗБИТКІВ ПОСТРАЖДАЛИМ	37
7.3. РОЛЬ ПОЛЬЩІ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ДОСТУПУ ДО КОМПЛЕКСНОГО ПРАВОСУДДЯ І МЕХАНІЗМІВ ВІДШКОДУВАННЯ ЗБИТКІВ	38
8. РЕКОМЕНДАЦІЇ	40

1. ВСТУП

Повномасштабне вторгнення Росії, яке розпочалося 24 лютого 2022 року, завдало колосальної шкоди - вимушене переселення мільйонів сімей та руйнування незліченної кількості життів. Зважаючи на те, що бойові дії не припиняються, люди в Україні продовжують страждати.

Організація Об'єднаних Націй (ООН), інші міжнародні організації і групи громадянського суспільства задокументували серйозні порушення міжнародного гуманітарного права (МГП) та грубі порушення міжнародного права прав людини (МППЛ), які були скоєні переважно збройними силами Російської Федерації.

Гельсінський фонд з прав людини (ГФПЛ) долучився до цих зусиль з документування, щоб підтримати механізми правосуддя перехідного періоду в Україні, такі як:

- забезпечення кримінальних розслідувань щодо винних осіб;
- надання комплексного відшкодування¹, у тому числі невідкладної допомоги постраждалим²;
- відтворення історичних подій щодо бойових дій, що можуть бути доступними для громадськості та протистояти наративам, що розколюють суспільство, применшуючи незаконність та руйнівні наслідки російської агресії проти України.

Звіт висвітлює історії біженців з України, які проживають у Польщі (або проїжджають її територію). Документ містить рекомендації, в першу чергу, для польської влади, пропонуючи політичні кроки, які можуть підвищити ефективність кримінальних розслідувань порушень міжнародного права, скоєних в Україні; покращити доступ постраждалих до правосуддя; а також запропонувати реабілітаційну підтримку для людей, чие життя зазнало негативного впливу, включаючи медичну та правову допомогу і психосоціальні послуги.

ГФПЛ опитав мешканців різних регіонів України, які стикнулися з порушеннями МГП і МППЛ, зокрема катуваннями і жорстоким поведінням, сексуальним насильством, насильницькими зникненнями і свавільними затриманнями. Крім того, вони пережили травму від злочинів, скоєних проти їхніх близьких. Багато з них перебувають у скорботі за членами сім'ї, які були вбиті або зникли безвісти. Доля тисяч зниклих безвісти в Україні невідома.

ГФПЛ працює в Україні з 2014 р., підтримуючи українські групи громадянського суспільства у документуванні порушень МГП та МППЛ, скоєних у зонах конфлікту на Сході України та в Криму, окупованому Російською Федерацією. Починаючи з 24 лютого 2022 року, ГФПЛ у Польщі займається документуванням порушень міжнародного права, від яких страждають біженці з України. Ці порушення можуть бути надалі оцінені компетентними установами і переслідуватися як злочини, згідно з міжнародним правом. З серпня 2022 року аутріч-команди ГФПЛ зв'язуються з людьми, готовими поділитися своїми свідченнями. Діяльність з документування здійснюється у партнерстві з Коаліцією "Україна. П'ята ранку".³

1 У цьому звіті термін "відшкодування" стосується прав людей, які зазнали порушень МГП та МППЛ, але в міжнародному праві відшкодування можуть вимагати як фізичні особи, так і держави.

2 У цьому звіті терміни "жертви" та "постраждалі" стосуються людей, які зазнали порушень МГП та МППЛ. Крім того, важливо використовувати термін "постраждалі", коли йдеться про людей, які зазнали злочинів сексуального насильства, пов'язаних з конфліктом, щоб уникнути їхньої стигматизації та віктимізації.

3 <https://www.5am.in.ua/en>

2. МЕТОДОЛОГІЯ

2.1. ЗБІР ДАНИХ ТА ЕТИЧНІ МІРКУВАННЯ

ГФПЛ зібрав глибинні напівструктуровані інтерв'ю з українськими біженцями, які проживають у Польщі (або їдуть транзитом через її територію), і проаналізував їх у контексті міжнародних правових стандартів, а також інформації, опублікованої ООН, Організацією з безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЄ), іншими міжнародними та українськими правозахисниками, національними слідчими органами й іншими достовірними джерелами.

Команди ГФПЛ повідомили респондентам, що, залежно від їхнього бажання та письмової згоди, їхні свідчення будуть:

- передані національним та/або міжнародним слідчим механізмам, таким як польська та українська прокуратура, Міжнародному кримінальному суду (МКС), моніторинговим органам ООН і ОБСЄ;
- відображені у звітах ГФПЛ з метою інформування громадськості про порушення МГП і МППЛ (та їх наслідки), від яких страждають біженці з України;
- та/або включені до майбутніх історичних архівів.

ГФПЛ проінформував респондентів про добровільний характер інтерв'ю. Усі інтерв'ю відбувалися в безпечних місцях, які гарантували конфіденційність людей, і проводилися українською або російською мовами.

Щоб зменшити ризик повторної травматизації осіб, яким довелося пережити досвід війни, команди ГФПЛ пройшли навчання щодо методів травмоінформованого інтерв'ювання в експертних неурядових організаціях, таких як Польський центр допомоги жертвам тортур.⁴ Крім того, були укладені угоди з гуманітарними організаціями, що надають психосоціальну допомогу, з метою надання психологічної допомоги у разі потреби.⁵

Також ГФПЛ координував свою діяльність з іншими польськими організаціями, які документують порушення МГП та МППЛ, щодо географічного охоплення біженців, які бажають поділитися своїми історіями.⁶

2.2. ОГЛЯД ПРОВЕДЕНИХ ІНДИВІДУАЛЬНИХ ІНТЕРВ'Ю

Із серпня 2022 р. по грудень 2023 р. команди ГФПЛ провели 226 інформаційно-просвітницьких заходів у 40 локаціях (таких як центри надання гуманітарної допомоги, колективні прихистки тощо) та поспілкувалися з 1800 людьми. У результаті було проведено 105 глибинних інтерв'ю, у тому числі 91 інтерв'ю з людьми, які були безпосередніми свідками або пережили порушення МГП та МППЛ. Станом на березень

4 <https://pcts.org.pl>.

5 Зв'язок з організаціями, що надають спеціалізовану психосоціальну допомогу людям, які постраждали від міжнародних злочинів, підтримувався гуманітарними організаціями, такими як Агентство ООН у справах біженців (УВКБ ООН).

6 Серед них - Фонд Sunflowers та Центр документування воєнних злочинів "Опора".

2024 року, понад 40% опитаних залишалися в Польщі, інші переїхали до Західної Європи та США. Кілька людей повернулися в Україну.

Серед людей, опитаних ГФПЛ:

- Двоє пережили смерть близької людини в результаті невибіркових або цілеспрямованих нападів, а 17 стали свідками таких смертей; 9 з цих 19 опитаних були з Маріуполя (загалом ГФПЛ задокументувала 42 смерті, в тому числі 34 - в Маріуполі).
- 36 людей постраждали від наслідків часткового або повного руйнування цивільних об'єктів (приватна власність; фермерські поля, уражені мінами та нерозірваними боєприпасами).
- 16 людей зазнали свавільних затримань; 10 з них були постраждалими, а двоє - свідками катувань і жорстокого поводження.
- Двоє людей шукали своїх зниклих родичів.
- Двох людей насильно вивезли до Російської Федерації, а одна людина була свідком такого випадку.
- 11 людей були змушені скласти присягу на вірність окупаційній владі, оскільки їх фактично примушували отримати паспорти Російської Федерації та/або свідоцтва про народження для своїх дітей.
- Двоє людей виїхали з окупованих територій, щоб уникнути примусового призову до збройних сил Російської Федерації.
- У 16 опитаних проводили обшуки окупаційні сили, які в більшості випадків супроводжувалися катуваннями, жорстоким поводженням і мародерством.

Обмежена кількість свідчень постраждалих від сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом (СНПК)

ГФПЛ поспілкувався з однією з постраждалих від СНПК, яка також зазнала інших порушень МГП і МППЛ, включаючи насильницьке зникнення двох її синів.⁷ Вона покинула Польщу і продовжила свою подорож до іншої європейської держави.

Дані ГФПЛ не відображають реальної кількості постраждалих серед біженців у Польщі. В Україні обвинувачення у вчиненні СНПК щодо жінок, дівчат, чоловіків і хлопців задокументували національні слідчі органи, представники ООН та ГО.⁸

ГФПЛ зазначає, що ефективна ідентифікація постраждалих від насильства вимагає надання комплексних видів допомоги, орієнтованих на постраждалих від насильства і подолання наслідків травми. Така система підтримки необхідна для забезпечення прав і задоволення потреб усіх постраждалих від насильства.⁹

⁷ Стаття 2 Міжнародної конвенції про захист усіх осіб від насильницьких зникнень від 20 грудня 2006 року (підписана Польщею 25 червня 2013 року, але досі не ратифікована) визначає насильницьке зникнення як "арешт, затримання, викрадення чи позбавлення волі у будь-якій формі представниками держави, або особами чи групами осіб, які діють з дозволу, підтримки чи мовчазної згоди держави, з подальшою відмовою визнати позбавлення волі або приховуванням долі чи місця перебування зниклої особи, які ставлять таку особу поза захистом закону". Родичі зниклої безвісти особи також вважаються постраждалими від порушень прав людини. Більше на цю тему в МКЧХ, Зниклі безвісти особи та їхні сім'ї; міжнародна правова база, листопад 2023 р. [Дата звернення: 20 травня 2024 р.].

⁸ Наприклад, з лютого 2022 року по грудень 2023 року Офіс Генерального прокурора України зафіксував 257 випадків сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом: <https://www.gp.gov.ua/ua/posts/seksualne-nasilstvo-pov-yazane-z-konfliktom>.

⁹ МКС, Політика щодо гендерно зумовлених злочинів; злочинів, пов'язаних із сексуальним, репродуктивним та іншим гендерно зумовленим насильством, грудень 2023 р.; див. також: ВОЗ, Психічне здоров'я та психосоціальна підтримка постраждалих від сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом: принципи та інтервенції, 2012.

Сексуальне насильство супроводжується стигматизацією, і постраждалим від насильства важко заявити про нього. Багато з них потребують спеціалізованої підтримки, чутливої та адаптованої до їхніх конкретних потреб, включаючи медичну і психологічну допомогу, а також юридичні та психосоціальні послуги. Наразі така підтримка в Польщі є обмеженою.¹⁰ Крім того, як зазначила Спеціальна доповідачка ООН з питань насильства щодо жінок і дівчат, його причин і наслідків під час свого візиту до Польщі у 2023 році, біженці, які пережили насильство, стикаються з тими ж політичними обмеженнями, що й польські жінки і дівчата, які здебільшого не мають доступу до послуг, пов'язаних з гендерно зумовленим насильством, включаючи доступ до безпечних абортів і клінічного лікування зґвалтувань.¹¹

2.3. ГАРАНТУВАННЯ НЕУПЕРЕДЖЕНОСТІ

Працівники ГФПЛ доклали зусиль для збереження неупередженості під час проведення інформаційно-просвітницьких заходів та інтерв'ю. Аналіз зібраної інформації на основі відповідних міжнародних визначень показав, що порушення, задокументовані у звіті, у більшості випадків були скоєні представниками збройних сил Російської Федерації та пов'язаними з ними угрупованнями. ГФПЛ задокументувала п'ять випадків можливих порушень МГП і МППЛ, скоєних українськими збройними силами (переважно пов'язаних з невивірковими обстрілами).

2.4. УПРАВЛІННЯ РИЗИКАМИ БЕЗПЕКИ ТА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КОНФІДЕНЦІЙНОСТІ

З метою забезпечення безпеки свідків і постраждалих, а також через постійні ризики помсти для багатьох людей з окупованих територій (наприклад, чийх родичів утримують під вартою або чий проїзні документи були конфісковані окупаційними силами), у цьому звіті наведено лише основні деталі, витягнуті із зібраних свідчень. Імена всіх опитаних - змінені.

2.5. ДЕМОГРАФІЧНІ ПОКАЗНИКИ

ГФПЛ поспілкувався з людьми з 10 різних регіонів України

- Херсонська область: 31
- Донецька область: 22
- Запорізька область: 16
- Харківська область: 7
- Луганська область: 8
- Київська область: 3
- Дніпропетровська область: 1
- Житомирська область: 1
- Сумська область: 1
- Миколаївська область: 1

Близько 70% приїхали з окупованих Російською Федерацією територій, де порушен-

¹⁰ ЄІГР, Жінки, які тікають від війни: Доступ до сексуального та репродуктивного здоров'я в ЄС відповідно до Директиви про тимчасовий захист, 2024, с. 70 [Дата звернення: 20 травня 2024 року].

¹¹ Спеціальна доповідачка ООН з питань насильства щодо жінок і дівчат, Офіційний візит до Польщі - Попередні висновки та рекомендації, 9 березня 2023 року.

ня прав людини є широко розповсюдженими і систематичними (у багатьох місцях з 2014 року).

3. КОНТЕКСТ: ТРИВАЮЧИЙ МІЖНАРОДНИЙ ЗБРОЙНИЙ КОНФЛІКТ В УКРАЇНІ

24 лютого 2022 року Російська Федерація за підтримки пов'язаних з нею збройних формувань розпочала повномасштабну агресію проти України.¹² Военний напад призвів до значної інтенсифікації конфлікту, що триває з 2014 року, і дозволив Російській Федерації захопити території в Донецькій, Харківській, Херсонській, Луганській, Миколаївській та Запорізькій областях України.

Збройні сили України перейшли в контрнаступ і до кінця листопада 2022 року відвоювали більшу частину Миколаївської області, майже всю Харківську область, місто Херсон і райони Херсонської області на правому березі Дніпра.

У вересні 2022 року російська окупаційна влада провела так звані “референдуми” та незаконно анексувала Донецьку, Луганську, Херсонську і Запорізьку області. Збройні сили Російської Федерації продовжували посилювати контроль над рештою окупованих територій, нав'язуючи російську політичну, правову, адміністративну та економічну системи.¹³ У жовтні 2022 року Генеральна Асамблея ООН засудила і визнала протиправною спробу незаконної анексії української території. Як Генеральна Асамблея ООН, так і Генеральний секретар засудили агресію Росії проти України як порушення Статуту ООН та міжнародного права.¹⁴

Більшість бойових дій відбувалися у великих містах і густонаселених районах, таких як Чернігів, Харків, Донецьк, Горлівка, Макіївка, Маріуполь, Херсон і Миколаїв, що призвело до масової загибелі цивільного населення і руйнування цивільних об'єктів.

Станом на лютий 2024 року, Організація Об'єднаних Націй задокументувала понад 10 000 загиблих і майже 20 000 поранених внаслідок збройного конфлікту, але реальна цифра, ймовірно, набагато вища.¹⁵ За даними Агентства ООН у справах біженців (УВКБ ООН), понад 6 мільйонів біженців виїхали з України, а понад 3,5 мільйона залишаються внутрішньо переміщеними особами.¹⁶

У спільній оцінці уряду України, Групи Світового банку, Європейської комісії та ООН, опублікованій у грудні 2023 року, “загальна вартість відбудови та відновлення України становить 486 мільярдів доларів США протягом наступного десятиліття”; лише у 2024 році “країна потребуватиме близько 15 мільярдів доларів США для негайної

¹² До них відносяться наступні озброєні суб'єкти, що перебувають під загальним контролем Російської Федерації: 1) пов'язані збройні формування колишніх самопроголошених “республік” (колишньої самопроголошеної “Донецької народної республіки” та колишньої самопроголошеної “Луганської народної республіки”); та 2) ПВК “Вагнер”

¹³ УВКПЛ, Ситуація з правами людини під час російської окупації території України та її наслідків, 19 березня 2024 р., п. 112 [Дата звернення: 20 травня 2024 р.].

¹⁴ Див. резолюції Генеральної Асамблеї ООН ES-11/1 та ES-11/4 (2022).

¹⁵ УВКПЛ, Ситуація з правами людини в Україні: 1 грудня 2023 р. - 26 березня 2024 р., березень 2024 р., п. 94 [Дата звернення: 20 травня 2024 р.].

¹⁶ Див. веб-сайт УВКБ ООН: <https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine> [Дата звернення: 20 травня 2024 р.].

реконструкції та відновлення критичних об'єктів як на національному, так і на місцевому рівнях, з особливим акцентом на підтримці і залученні приватного сектору, а також на відновленні житлового фонду, соціальної інфраструктури та послуг, енергетики і транспорту".¹⁷

Обстріли продовжують ускладнювати доставку гуманітарної допомоги. Пошкодження енергетичної інфраструктури призвели до того, що багато населених пунктів залишилися без води, електрики та опалення. За даними Управління Верховного комісара ООН з прав людини (УВКПЛ)¹⁸, широкомасштабне використання вибухової зброї великого радіусу дії в населених пунктах - наприклад, обстріли з важкої артилерії та реактивних систем залпового вогню (РСЗВ), а також повітряні удари - стали основною причиною травмування чи вбивства цивільних і пошкодження цивільної інфраструктури. Бойові дії також призвели до забруднення території України десятками тисяч мін і вибухонебезпечними речовинами.¹⁹

У численних звітах механізмів ООН і представників громадянського суспільства²⁰ задокументовано систематичні порушення МГП і МППЛ, включаючи погіршення низки громадянських, політичних, економічних, соціальних та культурних прав цивільного населення на окупованих Російською Федерацією територіях.

17 Світовий банк, Україна - Третя швидка оцінка завданої шкоди та потреб на відновлення в Україні (RDNA3): лютий 2022 - грудень 2023, 31 грудня 2023, с.16.

18 УВКПЛ, Доповідь щодо ситуації з правами людини в Україні - 1 грудня 2023 р. - 26 березня 2024 р., березень 2024 р., пп. 4, 31, 36 [Дата звернення: 20 травня 2024 р.].

19 Див: Human Rights Watch, Використання наземних мін в Україні, червень 2023 р. [Дата звернення: 20 травня 2024 р.].

20 Див. Регулярні звіти Моніторингової місії УВКПЛ в Україні та Комісії ООН з розслідування; див. також звіти, опубліковані групами громадянського суспільства, пов'язаними з ініціативою Коаліція "Україна. 5 ранку" <https://www.5am.in.ua/en> або Трибунал для Путіна: <https://t4pua.org/en/1084>.

4. МІЖНАРОДНО-ПРАВОВА БАЗА

Міжнародне гуманітарне право (МГП)

Міжнародний збройний конфлікт в Україні регулюється міжнародним гуманітарним договірним правом - насамперед чотирма Женевськими конвенціями 1949 року та Першим додатковим протоколом до них 1977 року (Протокол I), а також нормами звичаєвого міжнародного гуманітарного права. Закони та звичаї війни регулюють засоби і методи ведення війни сторонами конфлікту і захищають цивільне населення від небезпек збройного конфлікту. Вони зобов'язані утримуватися від нападів, які не розділяють наслідки для комбатантів і цивільних людей або завдають непропорційної шкоди цивільному населенню. Як Російська Федерація, так і Україна є учасниками Женевських конвенцій 1949 року та Протоколу I до них.

Міжнародне право прав людини (МППЛ)

Під час збройного конфлікту МППЛ застосовується паралельно з МГП і продовжує захищати людей від зловживання владою з боку представників держави. Держави повинні поважати і дотримуватися МППЛ у будь-який час, у тому числі на територіях, що перебувають під їхнім контролем або окупацією. Будь-які обмеження на реалізацію прав людини повинні відповідати положенням МППЛ. Такі обмеження не поширюються на абсолютні права, зокрема право на свободу від свавільного позбавлення життя, заборону катувань та інших видів жорстокого поводження, заборону рабства, заборону зворотної сили покарання, визнання правосуб'єктності і процесуальних прав, а також свободу думки, совісті та релігії.

Як Російська Федерація, так і Україна мають договірні зобов'язання щодо прав людини, оскільки вони є сторонами більшості основних конвенцій ООН, що захищають права людини, включаючи Міжнародний пакт про громадянські та політичні права. До 15 вересня 2022 року Російська Федерація була учасницею Європейської конвенції про захист прав людини.

Права постраждалих

Згідно з міжнародним правом, постраждали від грубих порушень МППЛ і серйозних порушень МГП мають право на відшкодування збитків. Хоча терміни "серйозні порушення" або "грубі порушення" офіційно не визначені в міжнародному праві, широко визнано, що вони стосуються порушень, які мають негативні наслідки для основних прав людини - в першу чергу, для права на життя і права на фізичну та моральну недоторканність. Зазвичай вважається, що категорія серйозних або грубих порушень включає, серед іншого, катування та інші жорстокі, нелюдські або такі, що принижують гідність, види поводження і покарання; сексуальне насильство; рабство; насильницькі зникнення; тривале свавільне утримання під вартою або депортацію чи насильницьке переміщення населення. Крім того, за певних обставин термін "жертва" також включає найближчих родичів людей, які стали постраждалих тяжких злочинів - наприклад, у випадках насильницьких зникнень.

Серед різних міжнародних стандартів щодо прав постраждалих²¹ Основні принципи і керівні положення ООН 2005 року, що стосуються права на правовий захист та відшкодування збитків жертвам грубих порушень міжнародних норм у галузі прав людини та серйозних порушень міжнародного гуманітарного права пропонують найбільш комплексний підхід до відшкодування збитків, який ставить постраждалих у центр уваги. Документ описує широкий спектр заходів, які можуть бути вжиті державами, щоб дати можливість постраждалим досягти правосуддя, а також отримати доступ до послуг і підтримки, які полегшать страждання і відшкодують шкоду, заподіяну внаслідок злочинів. Держави повинні вжити наступних заходів для забезпечення комплексного відшкодування:

- **Реституція** - намагатися максимально допомогти людям відновити їхнє життя до того стану, в якому воно було до порушення, наприклад, шляхом повернення майна, поновлення на роботі або безпечного і добровільного повернення до свого дому.
- **Відшкодування** - переконатися, що постраждалі отримують фінансове відшкодування за будь-яку економічно оцінену шкоду, втрату майна, втрату засобів для існування або моральну шкоду.
- **Реабілітація** - допомогти людям отримати доступ до медичної та психологічної допомоги, а також юридичних і соціальних послуг для подолання наслідків злочинів, від яких вони постраждали.
- **Сатисфакція** - через заходи, які можуть зупинити продовження порушень; підтримку ініціатив з пошуку правди; пошук зниклих або їхніх останків; публічні вибачення; меморіали та вшанування пам'яті.
- **Гарантія неповторення** - шляхом забезпечення незалежності судової влади та зміни законів, що сприяють грубим порушенням міжнародного права прав людини і серйозним порушенням міжнародного гуманітарного права, наприклад, включення до Кримінального кодексу визначення серйозних злочинів, згідно з міжнародним правом.

Хоча держава, відповідальна за вчинення цих порушень, також несе відповідальність за виплату відшкодувань, Принцип 16 Керівних принципів ООН передбачає, що держави "повинні прагнути до створення національних програм відшкодування та іншої допомоги потерпілим у випадку, якщо сторони, відповідальні за заподіяну шкоду, не можуть або не бажають виконувати свої зобов'язання". Це означає, що країни, які приймають біженців, багато з яких можуть страждати від наслідків пережитих порушень упродовж усього життя, повинні розглянути свою роль у підтримці та наданні відшкодування (або конкретних елементів більш широкої комплексної програми відшкодування).

²¹ Інші документи, що стосуються права на правовий захист, включають серед іншого такі: Зауваження загального порядку № 3 Комітету проти катувань (CAT/C/GC/3); Резолюція Ради з прав людини "Катування та інші жорстокі, нелюдські або такі, що принижують гідність, види поводження і покарання: реабілітація жертв катувань" (A/HRC/RES/22/21); Зауваження загального порядку № 31 Комітету з громадянських і політичних прав щодо характеру загального юридичного зобов'язання, яке накладається на держави-учасниці Пакту (CCPR/C/21/Rev.1/Add.13); або Зауваження загального порядку щодо жінок, які постраждали від насильницьких зникнень, прийняте Робочою групою з насильницьких або недобровільних зникнень на її дев'яносто восьмій сесії 2012 року (A/HRC/WGEID/98/2).

5. ОГЛЯД ПОРУШЕНЬ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА, ПРО ЯКІ ПОВІДОМИЛИ ГФПЛ У 2022-2023 РОКАХ

Захист цивільного населення та цивільних об'єктів відповідно до МГП

Забороняється:

здійснювати навмисні напади на цивільне населення;²²

здійснювати невибіркові напади (без розрізнення);²³

використовувати цивільне населення для захисту військових об'єктів або операцій від нападу.²⁴

Сторони конфлікту повинні переконатися, що атаки спрямовані на конкретні військові цілі, і використовувати точну зброю, щоб звести до мінімуму ризик випадкової шкоди цивільному населенню. Вони повинні завжди розрізняти комбатантів²⁵ і цивільних (атакуючи лише перших) і постійно дбати про те, щоб під час військових операцій “вживати всіх можливих заходів обережності”, щоб уникнути або звести до мінімуму випадкових потерпілих серед цивільного населення і пошкодження цивільних об'єктів. Вони також повинні поважати принцип пропорційності, щоб запобігти ситуаціям, коли випадкова загибель цивільних у результаті нападу є завищеною порівняно з очікуваною військовою перевагою.

Сторони конфлікту повинні сприяти евакуації цивільних, які бажають залишити зони конфлікту. Депортація або переміщення цивільного населення з окупованої території заборонена (за винятком випадків, коли цього вимагають інтереси безпеки цивільного населення або нагальні військові причини). Сторони конфлікту повинні забезпечити доступ нейтральних гуманітарних організацій для підтримки цивільних осіб, які можуть потребувати допомоги у виїзді, зокрема людей з пораненнями, хронічними або важкими захворюваннями, людей з інвалідністю, людей похилого віку, вагітних жінок і тих, хто нещодавно народив, а також дітей.

Закони війни не забороняють ведення бойових дій у містах, але сторони конфлікту повинні вживати заходів для мінімізації ризику невибіркових і непропорційних атак і загибелі цивільного населення. Наприклад, вони повинні переконатися, що об'єктом атаки є військовий об'єкт, а також по-

²² Заборона передбачена, зокрема, Женевською конвенцією про захист цивільного населення під час війни від 12 серпня 1949 року (зокрема, статтею 3); статтею 51 Додаткового протоколу до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I); статтею 8(2)(2) Римського статуту МКС. 8(2)(b)(i) Римського статуту МКС.

²³ Заборона передбачена, зокрема, Женевською конвенцією про захист цивільного населення під час війни від 12 серпня 1949 року (зокрема, статтею 3); статтею 52 Додаткового протоколу до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I); статтею 8(2)(b)(ii) і (v) Римського статуту МКС.

²⁴ Заборона передбачена, зокрема, статтею 51(7) Додаткового протоколу до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів; статтею 8(2)(b)(xxiii)) Римського статуту МКС.

²⁵ Термін “комбатанти” описує членів збройних сил однієї зі сторін конфлікту (за винятком медичного та релігійного персоналу).

передити про це цивільне населення і надати йому можливість евакуюватися.

Воюючі сторони ніколи не повинні здійснювати прямі напади на цивільні об'єкти, такі як будинки і квартири, магазини, культові споруди, лікарні, школи і культурні пам'ятки, якщо вони не використовуються у військових цілях. Деякі об'єкти критичної інфраструктури, такі як електростанції, об'єкти водопостачання і телекомунікації, вважаються об'єктами подвійного призначення, тобто об'єктами, які зазвичай мають як цивільне, так і військове призначення. Об'єкт подвійного використання є законною військовою ціллю, якщо він є "ефективним внеском у військові дії", а його знищення, захоплення або нейтралізація за обставин, що склалися на той час, дає "певну військову перевагу". Атака на об'єкт подвійного використання, який є законною військовою ціллю, все одно повинна враховувати принцип пропорційності.

5.1. ЗАГИБЕЛЬ ЦИВІЛЬНИХ ВНАСЛІДОК ВОЄННИХ НАПАДІВ ТА НЕХТУВАННЯ ПОЛОЖЕННЯМИ МГП

ГФПЛ поспілкувався з 40 людьми, які безпосередньо постраждали від невибірових нападів або стали їхніми свідками - у більшості випадків вони були здійснені збройними силами Російської Федерації.

Катерина, яка стала свідком бойових дій у Запорізькій області, розповіла ГФПЛ, що 3 березня 2022 р. вона переховувалася в підвалі житлового будинку разом зі своїми сусідами. Вони прочитали в ЗМІ повідомлення про те, що пожежну частину, розташовану неподалік, атакували російські збройні сили. Коли здалося, що обстріли вщухли, одна з жінок вийшла з укриття. Вона повернулася до своєї квартири, щоб провідати стареньку матір, яка була прикута до ліжка і не могла спуститися до підвалу. **"Вона пішла вночі і більше не повернулася. Наступного дня ми дізналися, що в її будинок влучив снаряд, і жінка загинула. Її мати вижила, і наступного ранку її забрала швидка допомога до Запоріжжя"**.

Ігор з села Тетерівське, що налічує 300 мешканців у Київській області, згадує, що 8 березня 2022 року внаслідок авіаударів загинули щонайменше троє його сусідів. Одна жінка загинула після того, як ракета влучила в її будинок. **"Жінка з сином зайшли в будинок, і одразу після цього в нього влучила ракета. Жінка загинула, але син вижив"**. Він додав, що пожежу, спричинену авіаударами того дня, загасити було неможливо, і близько 70% їхнього села було зруйновано, включно з його будинком.

У своїх свідченнях кілька людей, опитаних ГФПЛ, описали напади, які, як видається, були навмисно спрямовані проти цивільних.

У середині березня 2022 року Андрій, літній чоловік з Маріуполя, побачив тіла 15 загиблих від вибуху бомби. Андрій сховався з ними в одному бомбосховищі біля площі Перемоги. Вони загинули, коли готували їжу у дворі біля бомбосховища. "І ми не чули вибуху. Але коли ми вийшли на вулицю [з бомбосховища] і побачили цю яму - ми були просто шоковані... Люди лежали там, ніби з ними нічого не сталося. Лише одному чоловікові відірвало ноги, і він помер дорогою до лікарні". Тіла цих людей були

поховані в ямі, яка утворилася після вибуху бомби. Андрій розповів, що люди рідко виходили з укриття вдень, тому що по них одразу починав стріляти снайпер.

Із 24 лютого 2022 року ООН задокументувала близько 10 000 смертей внаслідок збройного конфлікту в Україні. Утім реальна кількість загиблих, ймовірно, набагато вища. У спільному звіті Human Rights Watch, Truth Hounds і SITU підрахували, що в період з 24 лютого 2022 року по березень 2023 року тільки в Маріуполі через війну загинули щонайменше 8 000 людей.²⁶

Маріуполь (425 000 мешканців²⁷):

Маріуполь - місто в Донецькій області, відоме своєю металургійною промисловістю та виходом до Азовського моря. 24 лютого 2022 року місто атакували збройні сили Російської Федерації, а до 1 березня 2022 року воно опинилося в оточення. Українські збройні сили вели бої зсередини міста і зайшли на завод "Азовсталь". До середини квітня 2022 року російські війська майже повністю контролювали місто. Облога Маріуполя тривала до 20 травня 2022 року, коли російська влада оголосила про "повне звільнення" міста, яке залишається під окупацією дотепер.²⁸

Бойові дії зруйнували понад 90% інфраструктури міста, позбавивши людей доступу до електропостачання, опалення, водопостачання та інших базових послуг. Управління Верховного комісара ООН з прав людини заявило, що "інтенсивність і масштаби бойових дій, руйнувань, загибелі і поранень чітко вказують на серйозні порушення міжнародного гуманітарного права і грубі порушення міжнародного права прав людини [в Маріуполі]".²⁹ Під час облоги медична допомога була практично недоступна, оскільки лікарні ставали мішенями для обстрілів, незважаючи на їхній захисний статус згідно з МГП,³⁰ а поставки медикаментів були заблоковані. Тисячі цивільних загинули - багато з них безпосередньо в результаті бойових дій, оскільки великі житлові багатоквартирні будинки, схоже, найбільше постраждали від руйнувань. Інші померли від хронічних хвороб, відсутності доступу до медичної допомоги, а також від неналежних і небезпечних умов життя.³¹ Евакуація з міста була ускладнена відсутністю мобільного зв'язку та достовірної інформації про безпечні коридори евакуації.

ГФПЛ опитав 19 людей, які стали свідками загибелі цивільних, у тому числі їхніх близьких, внаслідок воєнних нападів. Серед них 9 людей були з Маріуполя.

У грудні 2022 р. ГФПЛ поспілкувався з подружжям із Маріуполя. Віктор і Надія зазнали великої втрати невдовзі після того, як російські збройні сили розпочали атаку на місто. Їхній житловий будинок потрапив під масований обстріл, що змусило подруж-

26 Human Rights Watch, Truth Hounds, SITU, "Наше місто зникло": Руйнування Росією Маріуполя, Україна, лютий 2024 р. [Дата звернення: 20 травня 2024 р.].

27 Уряд України, Перепис населення України 2022, [Дата звернення: 20 травня 2024 р.].

28 На основі даних, наданих Міністерством реінтеграції України щодо територій, які постраждали від воєнних дій або перебувають під окупацією Російської Федерації, [Дата звернення: 20 травня 2024 р.].

29 Верховний комісар ООН з прав людини, Брифінг на 50-й сесії Ради Безпеки ООН, 5 травня 2022 року.

30 Детальніше про атаки на систему охорони здоров'я див. тут: <https://www.attacksonhealthukraine.org>, <https://extranet.who.int/ssa/Index.aspx>.

31 Human Rights Watch, Truth Hounds, SITU, "Наше місто зникло". Російське руйнування Маріуполя, лютий 2024 р., с. 14 [Дата звернення: 20 травня 2024 р.].

зя з двома малолітніми дітьми переховуватися в будинку батьків чоловіка. Через кілька днів вони пережили ще один авіаудар. Надія розповіла ГФПЛ: "Було таке відчуття, ніби весь будинок повністю впав на нас. Не залишилося навіть жодної цеглини". Віктор так описав наслідки обстрілу: "Утворилася воронка діаметром, може, два-два з половиною метри і глибиною півтора метра. Стіна і дах будинку повністю розвалилися". Внаслідок авіаудару загинули двоє членів сім'ї - їхня дитина та батько Віктора. Тіло дитини було під уламками будинку. Батько загинув під час пожежі, що виникла після обстрілу. Віктор згадує: "Все горіло... Сусіди... почали нас рятувати. Я, чесно кажучи, думав, що це кінець". Усі члени сім'ї отримали серйозні поранення. Їм вдалося разом виїхати з Маріуполя (незважаючи на спроби окупаційної влади розлучити дитину з батьками). Сьогодні вони перебувають у безпеці за межами України. Їхні тілесні ушкодження повільно загоюються, але їм важко будувати нове життя без своїх близьких. Попри численні зусилля, вони не змогли організувати належне поховання і тепер втрачають надію, що це зміниться в осяжному майбутньому.

Кілька мешканців Маріуполя розповіли ГФПЛ, що в перші тижні після нападу на місто було небезпечно хоронити загиблих на кладовищах або перевозити їх до лікарень і моргів. Замість цього людям доводилося ховати тіла сусідів, членів сім'ї або незнайомих людей в імпровізованих могилах, часто у дворах житлових будинків.³² Сьогодні багато людей, похованих у таких імпровізованих могилах, ймовірно, вважаються зниклими безвісти.

Оксана, 55-річна жінка, яка не виїжджала з окупованого Маріуполя до 8 серпня 2022 року, залишилася в підвалі магазину на вулиці Московській, ховаючись від безперервних авіаударів та мінометних і артилерійських обстрілів. Вона була там разом з 30 іншими людьми. Вона виходила з підвалу тільки в пошуках води, їжі або дров. Оксана вважає, що навесні 2022 року в її районі загинуло внаслідок невибіркових атак або снайперського вогню, щонайменше 11 людей, усі вони були цивільними. "Мені доводилося готувати [на вулиці], тому що у мого чоловіка діабет. Не було де купити хліба. Не було нічого. 2 березня я пекла коржі на вогні, і раптом почула свист. Найстрашніше було те, що не було чути, як стріляють. Вона [шрапнель] просто летіла. Я встигла забігти в підвал, але одного чоловіка, який теж був на вулиці, вбило осколком. Ми змогли поховати його тіло тільки через місяць в саду свого двору, де він загинув. Ми з чоловіком пішли допомогти, і провели церемонію поховання неподалік. Якимось чином нам вдалося поховати його в труні, щоб її можна було пізніше перепоховати. Труна захистила останки, бо голодні собаки могли їх викопати".

5.2. ЗНИКЛІ БЕЗВІСТИ ВНАСЛІДОК ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ

З 24 лютого 2022 року українська влада зареєструвала 37 000 людей зниклими безвісти, але ця цифра, ймовірно, вища.³³ Понад 9 000 - з Маріуполя.³⁴ Міжнародний комітет Червоного Хреста (МКЧХ) зареєстрував 23 000 повідомлень про зниклих безвісти станом на січень 2024 року, що включає людей, які потрапили в полон, загинули або втратили зв'язок з родичами після виїзду від бойових дій.³⁵

³² Там само, с. 153.

³³ Оцінка на основі інформації, наданої Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини у квітні 2024 року, див: <https://zmina.ua/en/event-en/working-group-that-will-take-care-of-civilian-hostages-detained-by-russia-was-presented-in-kyiv/>.

³⁴ Human Rights Watch, Truth Hounds, SITU, "Наше місто зникло": Руйнування Росією Маріуполя, Україна, 28 лютого 2024 р., с. 2 [Дата звернення: 20 травня 2024 р.].

³⁵ Див: МКЧХ, Міжнародний збройний конфлікт між Росією та Україною: 23 000 людей вважаються зниклими безвісти, лютий 2024 р. [Дата звернення: 20 травня 2024 р.].

Сім'ї зниклих безвісти продовжують шукати своїх близьких, не знаючи, чи вони загинули, чи поховані і де саме, чи живі вони досі.

ГФПЛ поспілкувався з двома жінками, членів сімей яких, як вони розповіли, захопили збройні сили Російської Федерації, але вони не мають жодної інформації про їхню долю або місцезнаходження.

Марія розповіла ГФПЛ, що її чоловік був затриманий збройними силами Російської Федерації у березні 2022 року у Маріуполі. Він служив в українській армії після 2014 року. Під час повномасштабного вторгнення він вже не був у складі Збройних сил. *“Востаннє я бачила його 14 березня. Він посадив мене в машину свого друга, і я навіть не встигла поцілувати його на прощання. Це так сильно мене зачепило... Ми з чоловіком дуже любимо один одного, і для нас не характерно не проявляти любов. Думаю, він, мабуть, якось відчув, що ми довго не побачимось”*. У квітні 2022 року Марія з неофіційних джерел дізналася, що її чоловік перебуває в незаконному утриманні. Вона подала заяву про зникнення в МКЧХ. Наразі вона проживає в Польщі з дітьми. Працює в ресторані швидного харчування. Щодня чекає на новини про звільнення чоловіка.

Ті, хто знає або підозрює, що їхні родичі загинули, стикаються з проблемами ідентифікації їхніх останків та організацією поховання.

У квітні 2022 року окупаційна влада Маріуполя, за повідомленнями, почала прибирати тіла з вулиць, ексгумувати могили в місті та розчищати завали. Однак вони не змогли налагодити належну систему пошуку зниклих безвісти.³⁶

Одна людина розповіла ГФПЛ, що після того, як тіло її родича виявили в імпровізованій могилі міськими службами, влада ексгумувала тіло і перепоховала його в іншому місці. Пізніше влада зрозуміла, що перепоховання тіла було неповним, оскільки частина останків зникла, поки тіло зберігалось в морзі. В іншому випадку влада надала родині ідентифікаційний номер, присвоєний кільком могилам у різних місцях перепоховання. Загалом родичі зниклих безвісти висловлювали занепокоєння, що докази скоєних злочинів, у тому числі останки членів їхніх родин, будуть вивезені окупаційною владою разом із уламками зруйнованих будівель і приховані під час реалізації нових інфраструктурних проєктів окупаційної влади.

Важливо відзначити, що багато родичів не можуть повернутися на окуповані території, щоб зареєструвати зникнення своїх близьких через страх помсти.

Відповідно до МГП та МППЛ, держави зобов'язані з'ясувати долю і місцезнаходження зниклих безвісти; надавати членам їхніх сімей будь-яку наявну інформацію про їхню долю та місцезнаходження; розслідувати і, за можливості, притягувати до відповідальності за міжнародні злочини, що призвели до зникнення безвісти або насильницького зникнення.³⁷

36 Human Rights Watch, Truth Hounds, SITU, “Наше місто зникло”: Руйнування Росією Маріуполя, Україна, 28 лютого 2024 р., с. 146 [Дата звернення: 20 травня 2024 р.].

37 Див: МКЧХ, Зниклі безвісти особи та їхні сім'ї, Міжнародна правова база, листопад 2023 року.

Бездіяльність окупаційної влади в Маріуполі викликає занепокоєння щодо перешкоджання таким розслідуванням і порушення прав родичів зниклих безвісти. На сьогоднішній день жодні незалежні механізми та судово-медичні експерти, що спеціалізуються на пошуку зниклих безвісти,³⁸ такі як МКЧХ, Інтерпол або Міжнародна комісія з питань зниклих безвісти (МКЗБ), не були допущені до роботи в Маріуполі. Крім того, МКС або національні слідчі механізми не мають можливості дослідити місця можливих воєнних злочинів та інших злочинів за міжнародним правом, скоєних у Маріуполі і на інших територіях, підконтрольних Російській Федерації.

5.3. РУЙНУВАННЯ ТА ПОШКОДЖЕННЯ ЦИВІЛЬНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ

Окрім загибелі цивільних, приблизно 1,5 мільйона будинків було зруйновано або пошкоджено в результаті бойових дій.³⁹

ГФПЛ заслухала свідчення 36 людей, чії будинки або квартири постраждали.

Як правило, пошкодження були результатом невибіркових обстрілів - переважно з боку збройних сил Російської Федерації.

ГФПЛ поспілкувався з 15 свідками руйнування або пошкодження цивільної інфраструктури, включаючи медичні та освітні заклади в Житомирі, Херсоні, Харкові, Запоріжжі, Енергодарі, Маріуполі, Нікополі і Чугуєві.

Наталія з Харкова розповіла ГФПЛ, що виїхала з міста на початку травня 2022 року за допомогою волонтерських організацій, оскільки її донька перенесла інсульт і потребувала спеціалізованого догляду та реабілітації, яких у місті не було. Батьки Наталії залишилися. Вона підкреслила, що Харківський обласний клінічний онкологічний центр у Помірках був зруйнований.⁴⁰ Її батько, хворий на рак, був змушений перервати курс хіміотерапії через обстріли і відсутність функціонуючої лікарні. Він помер наприкінці вересня 2022 року.

У лютому 2023 р. ГФПЛ поспілкувався з Олегом, лікарем-психіатром з Харкова. На момент повномасштабного вторгнення він був на пенсії, але продовжував працювати на півставки. У лютому-березні 2022 р. клініка, де він працював, була закрита. Він був стурбований тим, що відсутність доступу до функціонуючих медичних закладів вплине на пацієнтів, які потребують постійного лікування різних психічних розладів. Один з його пацієнтів покінчив життя самогубством, і Олег був переконаний, що це сталося через те, що йому довелося перервати лікування. "Один з них [пацієнтів] помер, тому що мене не було поруч, інакше цього б не сталося".

Харківська область (2,6 млн мешканців⁴¹)

З моменту повномасштабного вторгнення друге за величиною місто України ста-

38 ООН, Зниклі безвісти, Доповідь Генерального секретаря (A/65/285), 12 серпня 2010 року.

39 ПРООН, "Долаючи бар'єри, будуючи надію в Україні", 19 червня 2023 р. [Дата звернення: 20 травня 2024 р.].

40 Kharkiv Today, "Як функціонує Харківський онкологічний центр після обстрілу", 9 березня 2022 р. [Дата звернення: 20 березня 2024 р.].

41 Статистика України, Перепис населення України, січень 2022 року, с.40.

ло об'єктом постійних авіаударів через свою близькість до кордону з Російською Федерацією. Російські збройні сили окупували значну частину регіону, включаючи Чугуїв, Куп'янськ та Ізюм. До вересня 2022 року українські Збройні сили звільнили регіон, за винятком невеликої території, що межує з Луганською областю. Українська влада повідомила, що знайшла тіла близько 450 цивільних осіб, похованих у місцях масових поховань в Ізюмі.⁴² На сьогоднішній день ООН та провідні правозахисні організації задокументували низку порушень, включаючи напади на медичні та освітні установи⁴³; застосування вибухової зброї, включаючи авіаудари, реактивні системи залпового вогню, ракети та бомби поблизу великих міст, що призводить до загибелі та поранень цивільного населення, а також руйнування і пошкодження цивільних об'єктів⁴⁴; застосування вибухової зброї, включаючи авіаудари, реактивні системи залпового вогню, ракети і бомби поблизу великих міст, що призводить до загибелі та поранень цивільних, руйнування та пошкодження цивільних об'єктів, а також інцидентів, спричинених мінами або вибухонебезпечними залишками зброї.⁴⁵ Один з найсмертоносніших нападів на цивільних осіб був здійснений 5 жовтня 2023 року в селі Гроза, коли російські збройні сили, за повідомленнями, вбили 59 людей, які брали участь у похоронній службі.⁴⁶ Крім того, окупаційні війська здійснювали широкомасштабні акти насильства проти цивільного населення, включаючи насильницькі зникнення та свавільні затримання,⁴⁷ позасудові страти, а також вивезення цивільних, у тому числі дітей, до Російської Федерації.⁴⁸ На момент написання цього звіту Харків продовжує зазнавати серйозного впливу від постійних обстрілів з боку російських збройних сил, що призводить до загибелі людей і подальшого руйнування цивільної інфраструктури, необхідної для виживання населення міста, в тому числі теплової та гідроелектростанцій.⁴⁹

6 червня 2023 року прорив греблі та гідроелектростанції в Каховці став однією з найкатастрофічніших подій з початку повномасштабного вторгнення, спричинивши масштабне затоплення нижньої течії Дніпра, за лічені години затопивши населені пункти на підконтрольному Україні правому та окупованому Росією лівому берегах.

Неможливо наразі встановити, що саме стало причиною інциденту, але наслідки для цивільного населення були катастрофічними. За оцінками ООН, близько 100 000

42 Міністерство внутрішніх справ України, "3 місця масового поховання в Ізюмі вивезли тіла 263 загиблих, у тому числі двох дітей", 21 вересня 2022 р. [Дата звернення: 20 травня 2024 р.].

43 УВКПЛ, Доповідь щодо ситуації з правами людини в Україні, 1 серпня 2022 р. - 31 січня 2023 р., березень 2023 р., пп. 35-37 [Дата звернення: 20 травня 2024 р.].

44 УВКПЛ, Доповідь щодо ситуації з правами людини в Україні, 1 лютого - 31 липня 2022 р., вересень 2022 р., пп. 25-29, 89; УВКПЛ, Доповідь щодо ситуації з правами людини в Україні, 1 лютого - 31 липня 2023 р., жовтень 2023 р., пп. 32; УВКПЛ, Доповідь щодо ситуації з правами людини в Україні, 1 серпня 2023 р. - 30 листопада 2023 р., грудень 2023 р., пп. 18, 25 [Дата звернення: 20 травня 2024 р.].

45 УВКПЛ, Доповідь щодо ситуації з правами людини в Україні, 1 серпня 2022 р. - 31 січня 2023 р., березень 2023 р., пп. 31; УВКПЛ, Доповідь щодо ситуації з правами людини в Україні, 1 лютого - 31 липня 2023 р., жовтень 2023 р., п. 33. [Дата звернення: 20 травня 2024 р.].

46 УВКПЛ, Доповідь щодо ситуації з правами людини в Україні, 1 серпня 2023 р. - 30 листопада 2023 р., грудень 2023 р., пп. 4 [Дата звернення: 20 травня 2024 р.].

47 УВКПЛ, Доповідь щодо ситуації з правами людини в Україні, 1 серпня 2022 р. - 31 січня 2023 р., березень 2023 р., пп. 48, 55; УВКПЛ, Доповідь щодо ситуації з правами людини в Україні, 1 лютого - 31 липня 2023 р., жовтень 2023 р., пп. 64; Петруньок Б., Незаконні затримання, катування і жорстоке поводження з цивільним населенням України: подібність практик вчинення злочинів в областях, окупованих Росією у 2022 році, Центр прав людини ZMINA, Київ, 2024, с. 4-6, 8 [Дата звернення: 20 травня 2024].

48 УВКПЛ, Доповідь щодо ситуації з правами людини в Україні, 1 серпня 2022 р. - 31 січня 2023 р., березень 2023 р., пп. 63-64, 69; УВКПЛ, Доповідь щодо ситуації з правами людини в Україні, 1 лютого - 31 липня 2023 р., жовтень 2023 р., пп. 91, 93. [Дата звернення: 20 травня 2024 р.].

49 УВКПЛ, Доповідь щодо ситуації з правами людини в Україні, 1 грудня 2023 р. - 29 лютого 2024 р., лютий 2024 р. [Дата звернення: 20 травня 2024 р.].

людей постраждали від повені в чотирьох областях - Херсонській, Миколаївській, Дніпропетровській та Запорізькій. Їхні будинки були пошкоджені, а доступ до енергопостачання, питної води та інших життєво важливих послуг був порушений.⁵⁰ У середині червня ООН повідомила, що окупаційна влада відхилила прохання про допомогу мешканцям підконтрольних Росії районів півдня України, які постраждали від прориву Каховської греблі.⁵¹ Свідчення, зібрані ГФПЛ, підтверджують цю інформацію.

Денис з міста Олешки Херсонської області був свідком руйнувань та пошкоджень, спричинених повинню після вибуху на Каховській ГЕС. Він згадує, що збройні сили Російської Федерації (які на той час контролювали місто) не змогли провести організовану евакуацію цивільного населення і надати гуманітарну допомогу. *“В основному були затоплені околиці Олешок, а центр залишився сухим... По телевізору нам говорили, що вода зійшла, і щоб ми не хвилювалися. А потім вночі, звичайно, вода піднялася. Людей не врятували... Я подзвонив сестрі з Хуторищенського району і поїхав на човні допомагати людям”*. Денис розповів про беззахисних людей, які застрягли на дахах будинків, чекаючи на допомогу. Мешканці організували гуманітарну допомогу на рівні громади, включаючи евакуацію на човнах. Приблизно через два тижні окупаційна влада запропонувала альтернативне житло деяким сім'ям, чие житло було пошкоджено під час повені.

Катастрофа, ймовірно, негативно вплине на економіку та екологію регіону. Вона також викликала занепокоєння щодо ядерної безпеки, оскільки вода з водосховища дамби використовувалася для охолодження розташованої поруч із Запорізькою атомною електростанцією (ЗАЕС), яка перебувала під постійною загрозою з моменту окупації регіону російськими збройними силами на початку конфлікту і воєнних дій, що відбувалися поблизу.⁵² ГФПЛ поспілкувався з багатьма людьми, які висловили побоювання з приводу бойових дій, що тривають поблизу або на території ЗАЕС, включаючи потенційні короткострокові і довгострокові руйнівні наслідки для безпеки та здоров'я людей, навколишнього середовища й економіки.

Запорізька область (1,6 млн мешканців)

Запорізька область, що з півдня омивається Азовським морем, була значною мірою окупована Російською Федерацією на початку березня 2022 року. 4 березня 2022 року російські збройні сили взяли під контроль Запорізьку атомну електростанцію (ЗАЕС) - найбільший об'єкт такого типу в Україні та Європі.⁵³ Міжнародне агентство з атомної енергії неодноразово попереджало про ризики для безпеки, пов'язані з воєнними діями. ЗАЕС вісім разів відключали від зовнішнього електропостачання, що змушувало станцію використовувати аварійні дизельні гене-

50 Уряд України та Організація Об'єднаних Націй, Оцінка потреб після катастрофи, 17 жовтня 2023 р. [Дата звернення: 20 травня 2024 р.].

51 Новини ООН, Росія відхилила прохання ООН про доступ до районів, затоплених внаслідок прориву греблі в Україні. 18 червня 2023 р. [Дата звернення: 20 травня 2024 р.].

52 Міжнародне агентство з атомної енергії, Заява Генерального директора МАГАТЕ щодо ситуації в Україні, 28 березня 2024 р. [Дата звернення: 20 травня 2024 р.].

53 УВКПЛ, Доповідь щодо ситуації з правами людини в Україні, 1 лютого - 31 липня 2022 р., вересень 2022 р., пп. 31; МАГАТЕ, Оновлення 11 - Заява Генерального директора МАГАТЕ щодо ситуації в Україні, 4 березня 2022 р. [Дата звернення: 20 травня 2024 р.].

ратори.⁵⁴ Це підвищує вразливість об'єкта та створює високий ризик ядерної катастрофи. З 24 лютого 2022 року ООН та інші провідні правозахисні організації задокументували низку серйозних порушень МГП та МППЛ. Серед них: застосування зброї вибухової дії з широкою зоною ураження в населених пунктах, а також ракетні та повітряні удари і крилаті ракети, що призвели до загибелі цивільних людей, руйнувань і пошкоджень цивільних об'єктів.⁵⁵ Також були задокументовані злочини, пов'язані з сексуальним насильством, свавільними затриманнями і насильницькими зникненнями, які, за повідомленнями, скоїли військовослужбовці російських збройних сил.⁵⁶ Після так званих "референдумів" у вересні 2022 року Російська Федерація незаконно анексувала Запорізьку область і встановила там свою політичну, правову та адміністративну системи. Окупаційна влада, як повідомляється, організувала незаконний призов на військову службу⁵⁷ і масове надання російського громадянства місцевим мешканцям.⁵⁸

5.4. НЕЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДОСТУПУ ДО ШЛЯХІВ ЕВАКУАЦІЇ ТА ПРИМУСОВЕ ПЕРЕМІЩЕННЯ І ДЕПОРТАЦІЯ ЦИВІЛЬНОГО НАСЕЛЕННЯ

Масивні обстріли змусили мешканців великих міст, таких як Маріуполь, ховатися в укриттях, і багатьом довелося пережити складні випробування. Окупаційні війська не змогли забезпечити належну евакуацію, надання гуманітарної допомоги й екстреної медичної допомоги.

ГФПЛ поспілкувався з 8 людьми, які розповіли про нестачу їжі, води, опалення та товарів першої необхідності, поки тривали бойові дії, і вони не могли дістатися до безпечного місця.

Станіслав із Маріуполя розповів ГФПЛ про страх і паніку, які він відчув, коли почався обстріл. *"Ракета або бомба, яку несе літак, означає, що ти будеш вбитий. Я думаю тільки про одне: якщо в мене влучить, то нехай це буде швидка смерть, а не болісна. Ти знаєш, що тебе не витягнуть, бо немає рятувальників. Лікарі не прийдуть, не допоможуть"*. Спочатку його сім'я ховалася в підвалі свого будинку, але він загорівся після обстрілу на початку березня. Тоді вони переїхали до більшого сховища через дорогу, разом з 300 іншими мешканцями. Вони не мали інформації про можливі шляхи евакуації, а також не мали доступу до їжі, води та основних послуг. Відсутність медичної допомоги була головною проблемою. Один з поранених чоловіків у підвалі не міг отримати медичну допомогу, оскільки в лікарні не було ліків для його лікування. Станіслав нарешті виїхав з Маріуполя 19 березня на евакуаційному автобусі, організованому владою Російської Федерації, але їм довелося евакуюватися в Російську Федерацію. На той час іншого шляху евакуації з їхньої частини міста не було.

54 МАГАТЕ, Оновлення 207 - Заява Генерального директора МАГАТЕ щодо ситуації в Україні, 19 січня 2024 р. [Дата звернення: 20 травня 2024 р.].

55 УВКПЛ, Доповідь щодо ситуації з правами людини в Україні, 1 лютого - 31 липня 2022 р., вересень 2022 р., п. 25 [Дата звернення: 20 травня 2024 р.].

56 УВКПЛ, Доповідь щодо ситуації з правами людини в Україні, 1 серпня 2022 р. - 31 січня 2023 р., березень 2023 р., п. 48; УВКПЛ, Доповідь щодо ситуації з правами людини в Україні, 1 лютого - 31 липня 2023 р., жовтень 2023 р., п. 65. [Дата звернення: 20 травня 2024 р.].

57 УВКПЛ, Доповідь щодо ситуації з правами людини в Україні, 1 серпня 2023 р. - 30 листопада 2023 р., грудень 2023 р., пп. 43-45 [Дата звернення: 20 травня 2024 р.].

58 УВКПЛ, Доповідь щодо ситуації з правами людини в Україні, 1 лютого - 31 липня 2023 р., жовтень 2023 р., пп. 99 [Дата звернення: 20 травня 2024 р.].

14 березня розпочалася евакуація з Маріуполя на підконтрольну уряду територію після того, як між Україною та Російською Федерацією було досягнуто домовленості про створення гуманітарних коридорів. Люди виїжджали з міста на власних автомобілях, автобусами або пішки. Уряд України підтримав евакуацію в напрямку Запоріжжя, надавши автобуси і притулок після прибуття, але багато мешканців міста не змогли дістатися до безпечної території, підконтрольній Україні. Примусове середовище, створене бойовими діями та гуманітарною кризою в Маріуполі, означало, що люди часто не мали іншого вибору, окрім як евакуюватися в будь-якому можливому напрямку, включаючи Російську Федерацію або окуповані території Донецької області.

ГФПЛ поспілкувався з трьома людьми, які могли зазнати примусового вивезення до Російської Федерації під час нібито гуманітарної евакуації цивільного населення.

Юлія з Маріуполя розповіла, що 23 березня російські солдати зайшли до підвалу, де вона переховувалася разом з іншими людьми, і наказали їм зав'язати білі стрічки на руках і ногах і йти в бік підконтрольної Росії частини міста. "Ми жили на лівому березі міста, і у нас не було можливості дістатися територій, підконтрольних Україні. Ми були відрізані". Вона пішки дійшла до Виноградного (район Маріуполя), де їй сказали сісти в автобус, не повідомивши, куди вона їде і скільки часу це займе. Пізніше вона дізналася, що автобус прямував до Ростова (Російська Федерація). Перед в'їздом до Росії автобус зупинився в Новоазовську (на окупованій території України), де її допитали російські військові під час так званої "фільтрації".

Фільтрація в контексті збройного конфлікту в Україні - це термін, що використовується для опису системи надмірних перевірок, допитів і збору персональних даних, запроваджених російськими збройними силами для тих, хто виїжджає із зони бойових дій, а також тих, хто проживає на окупованих територіях або пересікає їх. Метою фільтрації було виявлення можливої приналежності до українських збройних сил або їхньої підтримки, а також збір інформації про населення. Органи ООН і правозахисні організації задокументували випадки, коли фільтрація призводила до порушень прав людини, таких як свавільні затримання, катування і жорстоке поводження або насильницькі зникнення.⁵⁹

На територіях, де окупаційні війська встановили контроль, тривало примусове переміщення українських цивільних людей до Російської Федерації. Це відбувалося на тлі масових порушень міжнародного гуманітарного права та прав людини з боку російських збройних сил, які діяли абсолютно безкарно.

ГФПЛ поспілкувався з Олександром з Каховки Херсонської області, яка проживала в державному закладі, що надає послуги з догляду за людьми похилого віку та особами з інвалідністю. Олександра, яка має фізичну інвалідність, що впливає на її мобільність, розповіла ГФПЛ, що в період з 5 по 10 листопада 2022 р. близько 200 мешканців закладу були примусово вивезені до різних пансіонатів на території Російської Федерації. Через два тижні після так званих "референдумів", проведених у вересні 2022 р. на окупованих територіях, мешканцям пансіонату повідомили, що

59 УВКПЛ, Затримання цивільних осіб у контексті збройного нападу Російської Федерації на Україну: 24 лютого 2022 р. - 23 травня 2023 р., 30 червня 2023 р.; див. також: HRV, "У нас не було вибору" - "Фільтрація" і злочин примусового переміщення українських цивільних осіб до Росії, 1 вересня 2022 року.

відбудеться “евакуація”. Приблизно в той же час у пансіонаті зник зв'язок з українськими мобільними та інтернет-провайдерами. Згоди мешканців на евакуацію ніхто не питав. Двом мешканцям, які висловили свою незгоду, погрожували спецслужби. “Вони були дуже налякані після цього. У них просто забрали телефони [силовики]”. Усіх мешканців депортували в один день автобусами Міністерства з надзвичайних ситуацій Росії та машинами швидкої допомоги, а згодом потягом. Півтори доби вони добиралися до російського Воронежа, де їх розділили на групи по 5-6 людей і розвезли у різні установи області. Після цього соціальні працівники дали Олександрі анкети для оформлення російського паспорта. За підтримки волонтерських мереж їй вдалося покинути Російську Федерацію через шість тижнів.⁶⁰

5.5. ПОГРОЗИ, НАСИЛЬСТВО ТА РЕПРЕСІЇ НА ОКУПОВАНИХ РОСІЙСЬКОЮ ФЕДЕРАЦІЄЮ ТЕРИТОРІЯХ

Згідно з МГП, окупація має бути тимчасовою. Це означає, що окупаційні сили повинні утримуватися від запровадження політичних змін, які можуть вплинути на соціальне та економічне життя населення і демографічну ситуацію. Крім того, МГП вимагає, щоб окупаційна держава управляла територією на користь місцевого населення і дозволяла йому жити “настільки нормальним життям, наскільки це можливо”.⁶¹

- Приватна власність не може бути конфіскована, а мародерство категорично заборонено.
- На окупованих територіях мають продовжувати працювати державні служби, включаючи школи, лікарні, центри соціального забезпечення, суди тощо.
- До працівників цих служб потрібно ставитися з повагою, захищати їх від примусу і не примушувати присягати на вірність окупаційним силам (наприклад, змінювати громадянство).
- Крім того, окупаційна влада не може примушувати осіб, які перебувають під захистом, служити в її збройних силах.

Права людини, зокрема право на свободу пересування та право на недоторканність приватного життя, продовжують діяти під час збройного конфлікту й окупації. Хоча деякі права можуть бути обмежені окупаційною владою, такі обмеження повинні відповідати принципам законності, пропорційності і необхідності:

Наприклад, відповідно до МГП, окупаційна влада може позбавляти свободи цивільних з міркувань безпеки, але процесуальні гарантії повинні бути захищені шляхом надання доступу до незалежного юридичного представника, розкриття причини затримання, негайного інформування про висунуті проти них обвинувачення тощо.

Аналогічно перевірки безпеки повинні здійснюватися відповідно до застосованих стандартів МППЛ (включаючи, серед іншого, повагу до гідності людини та заборону катувань і нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження).

Катування, жорстоке або нелюдське поводження та посягання на особи-

⁶⁰ Радіо Свобода, Російські антивоєнні добровольці, які всупереч загрозам допомогли українцям виїхати, 9 січня 2024 р. [Дата звернення: 20 травня 2024 р.].

⁶¹ МКЧХ, МГП та окупована територія, 26 липня 2022 р. [Дата звернення: 20 травня 2024 р.].

сту гідність, зокрема приниження гідності, заборонені МГП. Заборона катувань та інших видів жорстокого поводження також є ключовим принципом МППЛ, закріпленим у договорах і правових інструментах міжнародного права. Заборона застосовується в будь-який час і за будь-яких обставин, у тому числі до всіх сторін конфлікту.

Стаття 1 Конвенції ООН проти катувань, прийнятої 10 грудня 1984 року, визначає катування як " будь-яку дію, якою будь-якій особі навмисне заподіюються сильний біль або страждання, фізичне чи моральне, щоб отримати від неї або від третьої особи відомості чи визнання, покарати її за дії, які вчинила вона або третя особа чи у вчиненні яких вона підозрюється, а також залякати чи примусити її або третю особу, чи з будь-якої причини, що ґрунтується на дискримінації будь-якого виду, коли такий біль або страждання заподіюються державними посадовими особами чи іншими особами, які виступають як офіційні, чи з їх підбурювання, чи з їх відома, чи за їх мовчазної згоди " .

Російська Федерація розпочала окупацію української території у 2014 році в Криму. Після повномасштабного вторгнення у 2022 році російські збройні сили запровадили такі ж заходи, як і в Криму,⁶² щоб ліквідувати українську систему управління, придушити українську ідентичність і культуру та контролювати майже всі аспекти життя людей.⁶³ На більшість людей, опитаних ГФПЛ, негативно вплинула політика окупаційної влади, йдеться про нав'язування російського громадянства, законів, освіти, мови і навіть валюти.

Крім того, з самого початку окупації люди зіткнулися з широкомасштабним пограбуванням державної та приватної власності військовослужбовцями російських збройних сил. Працівники ГФПЛ чули розповіді про те, як солдати виносили з будинків різні речі – електронну та побутову техніку, ювелірні вироби і навіть алкогольні напої. За повідомленнями, військовослужбовці російських збройних сил і пов'язаних з ними озброєних угруповань вилучали транспортні засоби та обладнання з будинків, приватних підприємств і державних установ. Ці порушення вони вчиняли відкрито, без будь-якого видимого страху перед дисциплінарними заходами.

Будь-який реальний або тривалий опір політиці окупаційних сил супроводжувався репресивними заходами, такими як позбавлення доступу до засобів до існування та працевлаштування, відмова у наданні послуг або насильство, включно з довільними арештами та катуваннями. Ці дії створили атмосферу примусу, яка змушувала населення підкорятися новоствореному порядку. Інші шукали можливості виїхати з окупованих територій.

5.6. ОБМЕЖЕННЯ СВОБОДИ ПЕРЕСУВАННЯ ТА ІНВАЗИВНІ ОБШУКИ ЖИТЛА

Люди, опитані ГФПЛ, розповіли, що в перші дні окупації російські збройні сили встановили численні блокпости біля будинків цивільних, на в'їздах до сіл і міст, а також

62 УВКПЛ, Десять років окупації Російською Федерацією: Права людини в Автономній Республіці Крим та місті Севастополь, Україна, 28 лютого 2024 р. [Дата звернення: 20 травня 2024 р.].

63 УВКПЛ, Ситуація з правами людини під час російської окупації території України та її наслідків, 20 березня 2024 р. [Дата звернення: 20 травня 2024 р.].

уздовж головних доріг. Свобода пересування була значно обмежена, а люди піддавалися частим і неодноразовим обшукам, у тому числі перевіряли їхні телефони. Деяких людей, з якими спілкувалися представники ГФПЛ, також піддавали агресивним допитам. Від чоловіків вимагали роздягнутися до спідньої білизни, щоб російські військові могли перевірити наявність “проукраїнських” татувань і синців, які, вочевидь, свідчили про те, що людина стріляла зі зброї. Люди, які зазнали або стали свідками такої практики, описували її як агресивну та принизливу.

ГФПЛ поспілкувався з 23 людьми, які розповіли, що піддавалися таким інвазивним обшукам на блокпостах, на вулиці, на робочому місці та вдома.

Павло з Херсонської області розповів ГФПЛ, що в період з березня до грудня 2022 р. російські збройні сили проводили часті обшуки в його селі, орієнтовані на чоловіків. Павлу доводилося щодня перетинати один і той самий блокпост, щоб дістатися до свого робочого місця в сусідньому селі. Солдати на цьому блокпості часто змушували його роздягатися до спідньої білизни та показувати дані свого мобільного телефону. Павлу доводилося терпіти неодноразові погрози з боку представників російських збройних сил - переважно через відсутність у нього російського паспорта. Одного разу солдати на блокпосту погрожували, що застрелять його за те, що він надав неправдиву інформацію про оформлення російського паспорта. Павло також розповів ГФПЛ, що в березні 2023 р. йому потрібно було відвезти дитину в лікарню швидкої допомоги, а найближча лікарня знаходилася приблизно за 50 км у Скадовську. Він згадує, що по дорозі до лікарні його зупиняли на 14 блокпостах, де солдати ретельно обшукували Павла і членів його сім'ї. Вони щоразу перевіряли їхні мобільні телефони та оглядали автомобіль.

ГФПЛ поспілкувався з Дарією, яка мешкає в селі на окупованій частині Херсонської області. Її донька народилася через кілька місяців після повномасштабного вторгнення, і вона найняла адвоката, якому вдалося отримати (дистанційно) українське свідоцтво про народження дитини від української влади в Запоріжжі. Наприкінці серпня 2022 року представники окупаційної влади пригрозили їй, що якщо вона не оформить російське свідоцтво про народження дитини, її та її чоловіка позбавлять батьківських прав. У листопаді 2022 року, після двох наступних обшуків, Дарія з родиною виїхала з окупованої території.

Як зазначалося вище, так званий процес фільтрації був спрямований на виявлення людей, пов'язаних зі збройними силами України, або тих, хто мав проукраїнські чи антиросійські погляди. Такі люди часто зазнавали насильства і жорстокого поводження, у тому числі катувань, свавільних затримань або насильницьких зникнень. Мешканці зазнавали значного стресу під час обшуків через серйозні ризики застосування насильства. Через ці ризики мешканці тимчасово окупованих територій часто боялися зберігати будь-які дані на своїх телефонах.

Марина з Херсонської області розповіла ГФПЛ, що в її селі у березні 2022 р. російські збройні сили почали обшуки в будинках. Вони шукали сім'ї військовослужбовців і працівників спецслужб. Одного дня солдати прийшли до магазину, де працювала Марина, і затримали весь персонал, включно з нею. Їх привезли до комендатури на допит. Під час обшуку її мобільного телефону військові знайшли фотографію її сина в українській формі (на той час він служив в українських збройних силах). Її змусили підписати документ про те, що вона буде переконувати сина здатися в полон

російській армії. *“Вони мене не били. Допит тривав цілу годину. На мене тиснули морально. ... Змусили написати заяву, що я, як хороша мати, скажу синові, щоб він переодягнувся в цивільне, прийшов у комендатуру і здався в полон”*.

5.7. СВАВІЛЬНІ ЗАТРИМАННЯ І КАТУВАННЯ ЦИВІЛЬНИХ

Міжнародні та українські правозахисники задокументували багато випадків свавільних затримань українських цивільних збройними силами Російської Федерації і пов'язаними з ними угрупованнями.

Місія спостерігачів ОБСЄ 2024 року, створена в рамках Московського механізму, дійшла висновку, що кількість таких цивільних може сягати тисяч, а практика свавільних затримань має ознаки систематичної, послідовної та навмисної моделі.⁶⁴ Це підтвердила і Спеціальна доповідка ООН з питань катувань, яка дійшла висновку, що свавільні затримання і катування, схоже, “організовані як частина політики Російської Федерації, спрямованої на залякування, навіювання страху, покарання або вибивання інформації та зізнань”.⁶⁵

Станом на грудень 2023 року, УВКПЛ зафіксувало 687 індивідуальних випадків свавільного затримання на окупованих Російською Федерацією українських територіях з моменту повномасштабного вторгнення.⁶⁶ Із 171 випадку затримання цивільних людей, задокументованого УВКПЛ, у 90% люди зазнали катувань або жорстокого поводження.

Станом на кінець 2023 року, коаліція “Україна. П'ята ранку”, до якої входять понад 30 громадських організацій, зафіксувала 480 випадків катувань і жорстокого поводження у спільній базі даних.⁶⁷ Інша платформа громадянського суспільства, “Трибунал для Путіна”, що об'єднує понад 20 ГО, зафіксувала 633 такі інциденти до першого кварталу 2024 року.⁶⁸

У Польщі ГФПЛ провела глибинні інтерв'ю з десятима біженцями, які пережили катування.

Усі десятеро постраждалих, опитаних ГФПЛ, були з окупованих територій. Двоє з них - жінки. Деякі з них були тимчасово затримані та пережили тортури під час обшуків будинків, коли окупаційні сили шукали інформаторів або військовослужбовців української армії чи цивільних людей, які, на їхню думку, виступали проти окупації. Інші були свавільно затримані після проведення обшуку в будинках і їх катували під час утримання під вартою.

Людей, опитаних ГФПЛ, піддавали різним формам насильства, включаючи жорстоке побиття, застосування електричного струму, удушення протигазом, перебуван-

64 ОБСЄ, Доповідь про порушення та зловживання міжнародним гуманітарним правом і правом прав людини, воєнними злочинами та злочинами проти людяності, пов'язаними зі свавільним позбавленням волі цивільних осіб України Російською Федерацією, 19 квітня 2024 р. [Дата звернення: 20 травня 2024 р.].

65 Див: ООН, Війна Росії в Україні - синонім тортур: Експерт ООН, 10 вересня 2023 року, [Дата звернення: 20 травня 2024 року].

66 УВКПЛ, Ситуація з правами людини на території України під час російської окупації та її наслідків: 24 лютого 2022 р. - 31 грудня 2023 р., 26 березня 2024 р. [Дата звернення: 20 травня 2024 р.].

67 Див: Норвезький Гельсінський комітет, Документація та підзвітність, 27 вересня 2023 р. [Дата звернення: 20 травня 2024 р.].

68 Див: База даних воєнних злочинів Т4Р: <https://t4pua.org/en/stats> [Дата звернення: 20 травня 2024 р.].

ням у стресових позах, позбавлення сну і примусове оголення. Деяким погрожували зґвалтуванням або імітували страту. Більшість були позбавлені доступу до їжі та води і утримувалися в нелюдських умовах, часто без доступу до туалету.

У травні 2023 р. ГФПЛ поспілкувався з Максимом із Запорізької області, який зазнав катувань від російських солдатів. Спочатку солдати обшукали будинок і перевірили його телефон. Вони знайшли підписки на українські соціальні мережі та його “реакції” на різні пости. Вони також виявили, що він позначив геолокацію лінії фронту на карті в своєму телефоні, і солдати дійшли висновку, що чоловік передавав інформацію українським Збройним силам. Спочатку його били гвинтівкою. Потім кували електричним струмом та душили, вимагаючи, щоб він розповів, хто ще в селі передає інформацію. *“Це був протигаз.⁶⁹ ... Вони надягли його мені на голову, так що я не міг дихати... Вони злегка відсували протигаз, але ніколи не вистачало, щоб зробити повний вдих”*. Вони погрожували Максиму, що поширять інформацію серед українських військових про те, що його сім'я підтримує Росію. Вони також погрожували його дружині груповим зґвалтуванням. Через кілька днів солдати провели ще один обшук у будинку, і вони “порадили” чоловікові подати заявку на отримання російського громадянства, щоб уникнути подальшої помсти.

ГФПЛ поспілкувався з Оленою з села в Херсонській області. У перші дні після повномасштабного вторгнення вона зняла відео, як російські війська проходять через село, і передала інформацію українським Збройним силам через спеціальний веб-сайт.⁷⁰ Окупація її села почалася на початку березня 2022 року, а влітку того ж року військові обшукали її будинок, у тому числі мобільні пристрої. Чоловіка забрали до відділку поліції на допит. Наступного дня його відпустили. Через кілька місяців військові провели ще один обшук будинку. Того ж дня вони затримали чоловіка на кілька днів. Під час затримання він був жорстоко побитий і отримав тілесні ушкодження. Військові знову повернулися до їхнього будинку через кілька місяців. Олену вони утримували кілька днів у неофіційному місці несвободи (старий пансіонат). “Мене посадили в підвал. Мене виводили тільки в катівню, а потім знову кидали в підвал”. Жінку били, позбавляли їжі та води. Від неї вимагали розповісти, яку саме інформацію вона надавала українським військовим про розташування російських військ.

5.8. ПРИМУС ДО ПРИСЯГИ НА ВІРНІСТЬ ОКУПАЦІЙНІЙ ВЛАДІ - “ПОЛІТИКА ПАСПОРТИЗАЦІЇ”

Після незаконної анексії території України Російська Федерація посилила тиск на місцеве населення, аби змусити населення отримати російське громадянство та паспорти, що тягне за собою присягу на вірність державі-окупанту.

У квітні 2023 року Російська Федерація прийняла указ про правовий статус осіб без російського громадянства на окупованих територіях в Україні. Відтоді українці, які проживають на окупованих територіях Запорізької, Херсонської, Донецької та Луган-

69 Катування шляхом удушення протигазом, коли потік кисню обмежують або перекривають неодноразово, поки підозрюваний не почне задихатися і не погодиться зізнатися.

70 Див. наприклад: https://t.me/stop_russian_war_bot.

ської області, вважаються “іноземцями”, якщо вони не отримали російське громадянство.⁷¹

ГФПЛ опитав 11 людей із окупованих територій, яких змусили отримати російські паспорти під загрозою втрати роботи, соціальних виплат або навіть батьківських прав.

За свідченнями людей, опитаних ГФПЛ та встановленими міжнародними організаціями,⁷² тиск на робочому місці був поширеним явищем. Згідно з аналізом Моніторингової місії ООН в Україні, окупаційна влада змінила систему державної служби, щоб привести її у відповідність до стандартів Російської Федерації, і використовувала примус для тиску на працівників державних установ і постачальників послуг, щоб вони продовжували працювати і демонструвати вірність Російській Федерації.⁷³ Ті, хто відмовлявся, ризикували зазнати жорсткіших обмежень - наприклад, щодо свободи пересування, а також доступу до базових послуг, таких як охорона здоров'я та соціальне забезпечення.

ГФПЛ поспілкувався з чоловіком, що працював трактористом на сільськогосподарському підприємстві в одному з сіл Херсонщини. Він розповів, що після того, як у липні 2022 року підприємство перейшло під контроль окупаційної влади, нове керівництво чинило тиск на співробітників, щоб вони подали заяви на отримання російських паспортів. Це було умовою для того, щоб залишатися офіційно працевлаштованими на підприємстві. Це значною мірою вплинуло на його рішення виїхати з окупованих територій.

Багато пенсіонерів та інших людей, які залежать від соціальних виплат, у тому числі людей з інвалідністю, більше не могли отримувати допомогу від України, оскільки українська банківська та поштова системи більше не функціонували на окупованій території. Це не залишило їм іншого вибору, окрім як отримати російські паспорти, щоб мати право на російські соціальні виплати.

Ті, хто мав можливість здійснити довгі (часто ризиковані) виїзди, вирішили виїхати з окупованих територій.

Данило з Херсонської області розповів ГФПЛ, що російська окупаційна влада в його селі посилила тиск, щоб змусити його подати заявку на отримання російського громадянства у 2023 році. Він згадує, що його сім'я більше не могла отримувати аліменти на дитину з українськими документами, що посвідчують особу. Незважаючи на економічний тиск на його домогосподарство, він відмовився подавати заявку на отримання російського громадянства. Влітку 2023 року до нього додому прийшов соціальний працівник і наполягав на тому, що він повинен подати заявку на отримання російського громадянства, щоб зберегти свої батьківські права. Він згадує, що на людей, які не подали заявку на отримання російського громадянства, посилювався тиск солдатів на сільському блокпосту. У серпні 2023 року Данило вирішив виїхати

⁷¹ ОБСЄ, Доповідь щодо порушень і зловживань міжнародним гуманітарним правом і правом прав людини, воєнних злочинів і злочинів проти людяності, пов'язаних зі свавільним позбавленням волі українських цивільних осіб Російською Федерацією, 25 квітня 2024 р. [Дата звернення: 20 травня 2024 р.].

⁷² УВКПЛ, Ситуація з правами людини на території України під час російської окупації та її наслідків: 24 лютого 2022 р. - 31 грудня 2023 р., 26 березня 2024 р.

⁷³ Там же.

з окупованої території. Він згадує про стрес на пропускному пункті в Луганській області, де йому погрожували прикордонники. ***“Всі швидко проходили [пункт пропуску]. Коли підійшла моя черга, мене запитали, чи не збираюся я воювати в Збройних силах України. Погрожували прострелити мені коліно, щоб я не зміг піти в армію”.***

ГФПЛ поспілкувався з чотирма людьми, які виїхали з окупованих територій, бо боялися, що у них заберуть дітей або змусять стати громадянами Росії.

Жінка з села на окупованій частині Херсонської області виїхала з України разом з трьома онуками, оскільки російські військові погрожували забрати їх і передати під опіку громадян Росії - якщо сім'я не подасть заявку на отримання російських паспортів.

Діти стали мішенню. ГФПЛ поспілкувався з жінкою з Донецька, на доньку-підлітка якої тиснула шкільна адміністрація, щоб та отримала російський паспорт. Дівчині погрожували, що їй не видадуть атестат після 9-го класу, якщо вона не отримає російське громадянство.

Респонденти, опитані ГФПЛ, розповіли, що діти змушені навчатися в школі за російською програмою; онлайн-класи, які проводила українська система освіти, були недоступні; українські шкільні підручники – вилучені. Діти навчаються російською мовою, їм викладають російську інтерпретацію історії, вони приносять додому таблиці успішності та атестати, завірені в російській системі освіти.⁷⁴

Анна з Донецької області розповіла ГФПЛ, що виїхала з окупованих територій, щоб захистити свою доньку від російської ідеології, яку запровадили у школі, де вона навчалася. ***“На початку [окупації] ще було дистанційне навчання [і її донька могла навчатися в українській школі], але з часом вони [окупаційні сили] почали примушувати її [доньку] ходити до школи. Вона пішла один раз і більше не захотіла повертатися. Вона розповіла, що в школі грає російський гімн і скрізь висять російські прапори. Там висить портрет Путіна і створена якась піонерська організація для дітей. Вони сказали дітям приходити на заняття в шкільній формі”.***

Жінка з села в Херсонській області розповіла ГФПЛ, що її донька навчалася за українською системою онлайн-освіти, поки в селі не зник інтернет-зв'язок (між 24 лютого 2022 р. і 12 серпня 2023 р.). Російський інтернет-зв'язок, встановлений замість українського, був занадто слабким, і її дитина залишилася без навчання. Як і у випадку Анни, ця ситуація значною мірою вплинула на її рішення виїхати з окупованої території.

74 Для отримання додаткової інформації див: <https://almenda.org/en/prohrama-universytetski-zminy/>.

6. НЕБЕЗПЕЧНІ ВИЇЗДИ З ОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЙ ДО ПОЛЬЩІ

Більшість опитаних ГФПЛ вважають, що були змушені покинути свої домівки через гнітюче середовище (включно з "примусовою паспортизацією") і страх, пов'язаний з діями окупаційних сил; посиленням військової активності з обох сторін, включно з активними бойовими діями поблизу їхніх домівок і/або знищенням їхнього майна; чи відсутністю доступу до базової інфраструктури та послуг.

Незважаючи на ці обставини, людям доводилося планувати маршрути виїзду, маючи обмежений доступ до інформації або взагалі не маючи його, часто покладаючись на чутки.

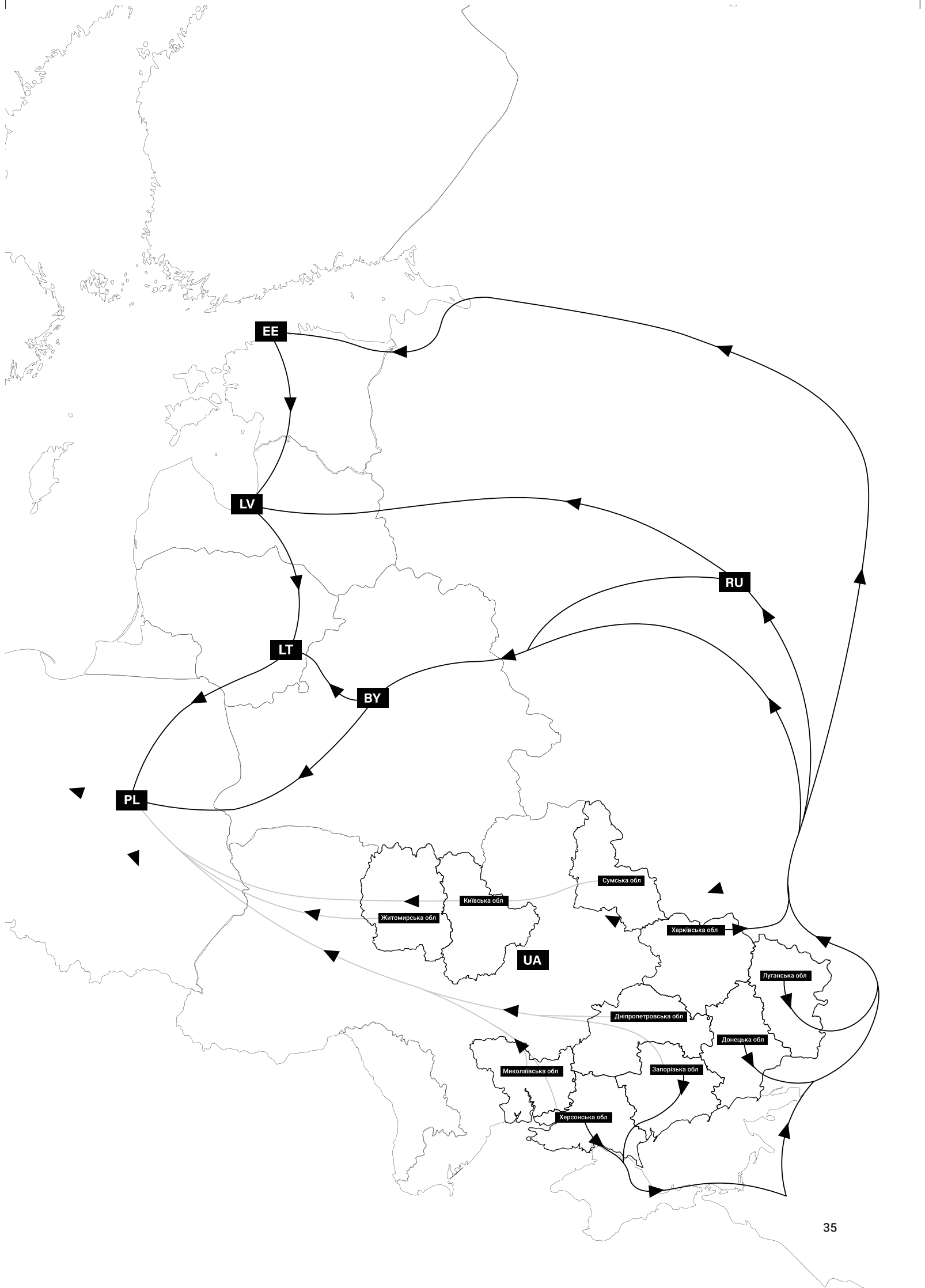
Більшість людей, з якими розмовляв ГФПЛ, пояснили, що, хоча їм не заборонено залишати територію Російської Федерації, їм доводиться долати численні труднощі, щоб зробити це:

- Не існувало офіційного організованого процесу виїзду на підконтрольну Україні територію або подальших переміщень до третіх країн. Це було особливо складно для людей з додатковими факторами вразливості, такими як інвалідність.
- Вибір шляхів виїзду був обмежений, особливо на територіях, контрольованих силами Російської Федерації.
- Чимало опитаних з окупованих територій розповіли ГФПЛ, що покладалися на групи волонтерів⁷⁵ (приватних людей, водіїв), які сприяли їхньому подальшому виїзду, допомагали їм орієнтуватися і зменшували ризики, що їх не пропустять або затримують на пунктах перетину кордону. Наприклад, ці волонтери радили, які документи, що посвідчують особу, слід пред'являти прикордонникам або військовим на блокпостах. Волонтерські групи також допомагали отримати доступ до транспорту та житла.
- Інші не мали ніякої допомоги. Анна з Донецька розповіла ГФПЛ, що вона виїхала з окупованої території 30 травня 2023 р. і пододала понад 650 км, щоб дістатися до частини країни, контрольованої українським урядом. Вона сіла в автобус і поїхала через Луганську область до кордону з Російською Федерацією. Після перетину кордону дісталася російського міста Белгород, а звідти взяла таксі, яке відвезло її до іншого пункту перетину кордону між Російською Федерацією та Сумською областю в Україні. Після перетину кордону їй довелося пройти два кілометри пішки, перш ніж вона потрапила до українських військових, які організували для неї поїздку автобусом до найближчого блокпоста української армії. Там їй довелося довго спілкуватися з представниками української влади, перш ніж вона змогла рухатися далі. Пізніше жінка поїхала до Польщі і врешті-решт оселилася в Норвегії. Вона виїхала з Донецька насамперед через те, що окупаційна влада змушувала її оформити російське громадянство для своєї доньки-підлітка.
- Третина опитаних приїхала до Польщі через сухопутний кордон з Україною. Для більшості опитаних, які проживали на територіях, окупованих Російською Федерацією, єдиний можливий шлях виїзду пролягав через територію Російської Федерації.

⁷⁵ Більше інформації про цю діяльність можна знайти на інтернет-сайтах двох провідних волонтерських груп у Польщі: Rubikus та Asymetryści.

ції. Багатьом довелося перетнути окупований Крим, щоб потрапити до Російської Федерації.

- Майже половина опитаних ГФПЛ, які виїхали через Російську Федерацію, потрапили до Польщі через сухопутний кордон з Білоруссю, а третина їхала через Латвію і Литву. Ще кілька людей приїхали через Естонію (потім Латвію і Литву) або Грузію (літаком).
- Як згадувалося вище, багато людей були змушені подавати заявки на отримання російських паспортів. ГФПЛ також спілкувався з біженцями, які були розділені з членами своїх родин і не могли виїхати з окупованих територій, оскільки їхні проїзні документи, в тому числі українські паспорти, були вилучені під час обшуків у будинках і/або під час тримання під вартою.

7. ГЛОБАЛЬНІ ЗУСИЛЛЯ З ПІДЗВІТНОСТІ ТА РОЛЬ ПОЛЬЩІ У ПІДТРИМЦІ ПРАВ ПОСТРАЖДАЛИХ НА ДОСТУП ДО ПРАВОСУДДЯ ТА ОТРИМАННЯ ВІДШКОДУВАННЯ

7.1. КОЛЕКТИВНІ ЗУСИЛЛЯ З ПІДЗВІТНОСТІ НА МІЖНАРОДНОМУ РІВНІ ТА В УКРАЇНІ

Офіс Генерального прокурора України проводить власні кримінальні розслідування, спираючись на доказову та технічну допомогу, надану урядами інших країн. На сьогоднішній день (звіт був опублікований 19.06.2024) із 122 000 зареєстрованих інцидентів, пов'язаних із вчиненням злочинів, було розслідувано лише 1,5 тисячі. Така величезна кількість справ є викликом для української правової системи. Підтримка з боку міжнародної спільноти є ключовою.

У березні 2023 року судді Міжнародного кримінального суду (МКС) видали ордери на арешт Володимира Путіна, президента Росії, та російського дитячого омбудсмена Марії Львової-Белової.⁷⁶ Ордери на арешт видані на підставі розслідування МКС, розпочатого прокурором суду в березні 2022 року щодо ситуації в Україні. Ні Російська Федерація, ні Україна не є членами МКС, але Україна визнала юрисдикцію суду щодо ймовірних злочинів, скоєних на її території з листопада 2013 року. Прокурор МКС направив до країни слідчих, судових експертів та допоміжний персонал для розслідування злочинів, що підпадають під юрисдикцію МКС.

Росія не є членом МКС і юридично не зобов'язана співпрацювати з судом у розслідуванні ймовірних злочинів, скоєних в Україні. Однак, оскільки вона визнала юрисдикцію МКС відповідно до статті 12(3) Римського статуту,⁷⁷ прокурор МКС має мандат на розслідування заяв про злочини, скоєні в Україні всіма сторонами конфлікту. Юрисдикція МКС в Україні поширюється на злочини геноциду, злочини проти людяності та воєнні злочини.

У березні 2022 року Агентство Європейського Союзу у сфері кримінального правосуддя (Євроюст) створило Спільну слідчу групу (ССГ) щодо України для сприяння розслідуванню ймовірних воєнних злочинів, злочинів проти людяності та, можливо, геноциду, а також для обміну інформацією між Україною, країнами-членами ЄС та

⁷⁶ МКС: Ситуація в Україні: Судді МКС видають ордери на арешт Володимира Володимировича Путіна та Марії Олексіївни Львової-Белової, 17 березня 2023 р. [Дата звернення: 20 травня 2024 р.].

⁷⁷ Злочин агресії в цьому випадку не підпадає під юрисдикцію МКС, оскільки для цього потрібно, щоб держава, яку обвинувачують у злочині, була учасницею Римського статуту. Злочин агресії визначається в Римському статуті як "застосування збройної сили державою проти суверенітету, територіальної цілісності або політичної незалежності іншої держави або будь-яким іншим чином, несумісним зі Статутом Організації Об'єднаних Націй". Це може включати, серед іншого, вторгнення, військову окупацію та анексію із застосуванням сили. Майбутні судові процеси над особами, відповідальними за цей злочин, можуть розглядатися в національних судах або спеціальному трибуналі.

МКС. Наразі шість країн-членів ЄС (Естонія, Латвія, Литва, Польща, Румунія та Словаччина) є членами ССГ,⁷⁸ а також Україна та офіс прокурора МКС.

Судові органи інших країн також відкрили кримінальні провадження щодо ймовірних основних злочинів, скоєних у контексті повномасштабної агресії Російської Федерації в Україні.

У деяких випадках ці розслідування зосереджені на зборі та збереженні доказів злочинів за міжнародним правом, які, як вважається, існують в країні, в тому числі шляхом опитування потерпілих і свідків серед біженців. Так відбувається у Польщі.

В інших випадках країни можуть проводити розслідування на основі принципу універсальної юрисдикції, який дозволяє правовим системам переслідувати злочини за міжнародним правом у національних судах.⁷⁹

Українські та міжнародні громадські організації, у тому числі й ГФПЛ, документують злочини, пов'язані з війною, і тісно співпрацюють з Офісом Генерального прокурора України та іншими слідчими механізмами. s.

7.2. ЗУСИЛЛЯ, СПРЯМОВАНІ НА ВІДШКОДУВАННЯ ЗБИТКІВ ПОСТРАЖДАЛИМ

Офіційні особи в Україні та члени міжнародної спільноти розпочали численні та безпрецедентно масштабні зусилля з розслідування і притягнення до відповідальності винних у цих злочинах. Однак, зосередження уваги на кримінальному переслідуванні злочинців може залишити поза увагою нагальні потреби та проблеми постраждалих, які продовжують страждати від наслідків цих злочинів.

Підзвітність має виходити за рамки кримінальної відповідальності і охоплювати комплексну програму відшкодування, в тому числі в рамках кримінального судочинства. Це має важливе значення для того, щоб допомогти постраждалим, сім'ям і громадам уцілому подолати руйнівний вплив збройного конфлікту та окупації.

Враховуючи нагальність потреб постраждалих і те, скільки часу може знадобитися для здійснення правосуддя та розробки комплексних програм відшкодування, вкрай важливо забезпечити швидке надання життєво важливих послуг тим, хто зазнав грубих порушень МППЛ та серйозних порушень МГП - незалежно від того, чи проживають вони в Україні, чи були вимушено переміщені за межі країни.

В Україні вже існують або знаходяться на стадії реалізації кілька ініціатив з надання невідкладної допомоги та відшкодування збитків. Крім того, уряди різних країн світу, за підтримки уряду України, вивчають, як можна зібрати кошти для фінансування репарацій у глобальному масштабі.

Наразі українська влада вживає заходів для розробки комплексної програми відшкодування збитків, але це є складним завданням через низку чинників, зокрема

⁷⁸ Див.: <https://www.eurojust.europa.eu/joint-investigation-team-alleged-crimes-committed-ukraine> [Дата звернення: 20 травня 2024 року].

⁷⁹ Див. наприклад: Фонд Клуні за справедливість (CFJ) подає до прокуратури Німеччини справи проти російських командирів за злочини, вчинені в Україні, 26 жовтня 2023 р. [Дата звернення: 20 травня 2024 р.].

через триваючий збройний конфлікт, велику кількість постраждалих, а також необхідність змін у законодавстві та політиці.⁸⁰ Існує (або розробляється) кілька адміністративних механізмів, які пропонують певну підтримку різним групам потерпілих, але вони ще не гарантують повного включення всіх потерпілих.⁸¹ Прикладами таких механізмів є, зокрема, такі:

- Закон "Про компенсацію за пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України, та Державний реєстр майна, пошкодженого та знищеного внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України" надає фінансову компенсацію людям, чиє майно було пошкоджене або зруйноване. Однак у нинішньому вигляді закон не поширюється на людей з окупованих Російською Федерацією територій.⁸²
- Механізми надання фінансової компенсації і реабілітаційної підтримки тим, хто зазнав свавільного затримання (як цивільним людям, так і військовополоненим),⁸³ не завжди функціонують або не завжди доступні для всіх постраждалих. На практиці біженцям, особливо з окупованих Російською Федерацією територій, також складно звертатися за такою підтримкою.
- Ініціативи, спрямовані на задоволення потреб постраждалих від СНПК, включно з Планом дій на вересень 2022 року з реалізації Рамкової програми співпраці з урядом України щодо запобігання та реагування на сексуальне насильство, пов'язане з конфліктом, на період до 2022 року.⁸⁴ Після консультацій з організаціями громадянського суспільства, такими як Global Survivors Fund, Асоціація жінок-юристок України "ЮрФем" та Асоціація постраждалих від СНПК "СЕМА Україна", у березні 2024 року було розпочато пілотну ініціативу з надання термінових проміжних відшкодувань 500 постраждалим від СНПК. Водночас влада готує законопроект, який регулюватиме відшкодування збитків постраждалим від СНПК. Хоча постраждалі біженці будуть включені в ці заходи, вони, ймовірно, потребуватимуть психосоціальної та юридичної підтримки для реєстрації й отримання відшкодування.

7.3. РОЛЬ ПОЛЬЩІ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ДОСТУПУ ДО КОМПЛЕКСНОГО ПРАВОСУДДЯ І МЕХАНІЗМІВ ВІДШКОДУВАННЯ ЗБИТКІВ

Зусилля, що докладаються в Україні та світі для притягнення винних до відповідальності, є безпрецедентними. Водночас, ГФПЛ визнає, що проводити розслідування та збирати докази під час бойових дій і за відсутності безпечного доступу до місць скоєння злочинів є надзвичайно складним завданням.

80 Рада Європи, Експертний звіт щодо засобів правового захисту та механізмів відшкодування шкоди особам, які постраждали від війни в Україні, листопад 2023 р. [Дата звернення: 20 травня 2024 р.].

81 Відшкодування, Виплата репарацій Україні, листопад 2023 р. [Дата звернення: 20 травня 2024 р.].

82 УВКПЛ, "Ситуація з правами людини в Україні в контексті збройного нападу Російської Федерації", 24 лютого - 15 травня 2022 р., травень 2022 р., пп. 55 [Дата звернення: 20 травня 2024 року].

83 Див. Закон "Про соціальний і правовий захист осіб, позбавлених особистої свободи внаслідок збройної агресії проти України, та членів їх сімей", 26 січня 2022 р. [Дата звернення: 20 травня 2024 р.].

84 Див: План дій з імплементації Рамкової програми співпраці з урядом України щодо запобігання та реагування на сексуальне насильство, пов'язане з конфліктом, вересень 2022 р. [Дата звернення: 20 травня 2024 р.].

У 2022 році Офіс Генерального прокурора Польщі розпочав кримінальне провадження щодо агресивної війни Росії проти України та воєнних злочинів, скоєних під час війни. Зокрема, створено слідчу групу, яка підтримує збір доказів для поточних розслідувань, що проводяться в Україні, у Міжнародному кримінальному суді (МКС) та в європейських державах, які здійснюють універсальну (або екстериторіальну) юрисдикцію. Польща також заявила про підтримку створення міжнародного суду щодо злочину агресії.⁸⁵

Попри ці позитивні кроки, ГФПЛ стурбований тим, що біженці з України, які перебувають у найбільш вразливих ситуаціях, у тому числі постраждали від серйозних порушень МГП і МППЛ, стикаються з труднощами у реалізації своїх прав і задоволенні своїх основних потреб.

Координація між урядом, прокуратурою й організаціями громадянського суспільства, що працюють у сфері захисту прав людини та біженців,⁸⁶ є недостатньою для забезпечення більш ефективного охоплення та підтримки біженців, які постраждали від тяжких злочинів, та тих, хто їх пережив.

На момент написання цього звіту в Польщі продовжують проживати близько 1 мільйона біженців з України, серед яких є постраждалі від тяжких злочинів. Однак Польща не має офіційних даних або статистики про те, скільки постраждалих від тяжких злочинів за міжнародним правом, скоєних у контексті війни Росії в Україні, залишаються в Польщі. Не існує системи ідентифікації людей серед біженців, які зазнали таких злочинів, як катування, сексуальне насильство або насильницькі зникнення, та надання їм відповідної реабілітаційної допомоги для подолання негативних медичних, психологічних, соціальних та економічних наслідків цих злочинів.⁸⁷ Слід зазначити, що проблема відсутності ідентифікації людей, які страждають від таких злочинів, однаковою мірою стосується і біженців з України, і польських громадян, й інших іноземців, які проживають у Польщі.

В Європейському Союзі (ЄС) більшість біженців з України можуть отримати доступ до заходів тимчасового захисту, передбачених Директивою 2001 року про тимчасовий захист, яку держави-члени ЄС застосували на початку березня 2022 року. У Польщі Директива імплементована Законом від 12 березня 2022 року про допомогу громадянам України, у зв'язку зі збройним конфліктом на території цієї країни (Спеціальний закон), а також Законом від 13 червня 2003 року про надання міжнародного захисту іноземцям, які перебувають на території Республіки Польща. Спеціальний закон надає українцям дозвіл на проживання, доступ до ринку праці, доступ до житла, охорони здоров'я та соціальної допомоги, а також до освіти.

Тим часом, як свідчить досвід ГФПЛ, багато біженців, які стали постраждалими від порушень МГП і МППЛ, потребують спеціалізованих (наприклад, травмоорієнтованих) послуг, включаючи медичну та психологічну допомогу, соціальну й економічну підтримку або правову допомогу. У Польщі відсутня така система реабілітаційної підтримки для людей, які постраждали від серйозних порушень МГП та МППЛ, незалежно від їхнього правового статусу і громадянства.

⁸⁵ Міністерство юстиції, міністр юстиції Адам Боднар та заступниця міністра Марія Ейчарт під час візиту до Києва, 1 березня 2024 р. [Дата звернення: 20 травня 2024 р.].

⁸⁶ Rzeczpospolita, Rzeczpospolita, Grzebyk, Kuczyńska: Jak wymiar sprawiedliwości powinien ścigać zbrodniarzy międzynarodowych, 17 січня 2024 р. [Дата звернення: 20 травня 2024 р.].

⁸⁷ Приклади таких систем ідентифікації та підтримки див: БДПЛ, Конвенція проти катувань, Надання реабілітації жертвам катувань та інших видів жорстокого поводження, 2018 р. [Дата звернення: 20 травня 2024 р.].

8. РЕКОМЕНДАЦІЇ

З початку повномасштабної агресії Росії проти України 24 лютого 2022 року тисячі цивільних загинули, а багато хто постраждав від серйозних злочинів. Важко описати вплив на здоров'я, психосоціальні та економічні наслідки порушень МГП та МППЛ, описаних у звіті, на життя окремих людей. І все ж, кожна людина, з якою поспілкувався ГФПЛ, продемонструвала неабияку гідність і рішучість не зупинятися на досягнутому. Ті, хто залишається в Україні - захищає і відбудовує свою країну, і ті, хто був змушений покинути свої домівки, хочуть, щоб справедливість перемогла. Вони хочуть, щоб відповідальні за смерть їхніх близьких, поранення, яких вони зазнали, напади на їхні будинки, руйнування їхніх домівок і громад, були притягнуті до відповідальності.

Російська Федерація, як агресор у цій війні, чий збройні сили скоїли більшість задокументованих порушень МГП та МППЛ, несе відповідальність за відшкодування збитків постраждалим від цих злочинів. Однак, за відсутності готовності Росії зробити це, Україна та уряди інших країн беруть на себе відповідальність за дотримання прав постраждалих від цих злочинів.

Щоб зупинити страждання людей, Російська Федерація повинна припинити масові порушення МГП та МППЛ і вивести свої збройні сили з території України в межах її міжнародно визнаних кордонів, відповідно до Резолюцій Генеральної Асамблеї ООН ES-11/1 та ES-11/4 (2022).

До того часу уряди країн, що приймають біженців, можуть вжити дієвих заходів для підтримки постраждалих від найбільш серйозних порушень, яким надається захист у їхніх країнах. Це має бути колективним зусиллям держав, спрямованим на боротьбу з безкарністю за ці злочини, допомогу у відновленні особистого життя і відновлення миру, демократії та верховенства права в Україні та регіоні в цілому.

Уряду Польщі:

ГФПЛ закликає владу Польщі розглянути наступні кроки для підтримки зусиль України у сфері правосуддя перехідного періоду та допомогти постраждалим від серйозних порушень МГП і грубих порушень МППЛ отримати доступ до правосуддя і всебічного відшкодування збитків:

- **Створити в Офісі Генерального прокурора спеціальний підрозділ для розслідування злочинів з урахуванням міжнародного права.**

Такий підрозділ повинен працювати в рамках комплексної стратегії та отримувати необхідні ресурси для підвищення технічної спроможності, спеціалізованої підготовки і знань всередині підрозділу. Необхідно забезпечити належну інформаційно-роз'яснювальну роботу та підтримку свідків, постраждалих (з числа біженців у Польщі), які бажають спілкуватися зі слідчими механізмами.

- **Провести аналіз чинної правової системи, нагляд за якою здійснює Міністерство юстиції, і розглянути можливість переслідування справ, пов'язаних зі зло-**

чинами за міжнародним правом, у польських судах.

Польща, як країна, віддана принципам верховенства права та міжнародного правосуддя (а також як держава, що межує з Україною і приймає велику кількість біженців), має унікальну можливість сприяти доступу до правосуддя для постраждалих від злочинів, передбачених міжнародним правом. Враховуючи масштаб і кількість скоєних злочинів, універсальна юрисдикція, що здійснюється в таких країнах, як Польща, може допомогти в боротьбі з безкарністю.

- **Прийняти необхідну політику та нормативно-правові акти для забезпечення доступу до комплексної та невідкладної допомоги постраждалим біженцями в Польщі і не можуть повернутися до своїх домівок у найближчому майбутньому.**

Польща може виконати свої міжнародні зобов'язання, зокрема *Основні принципи та керівні положення, що стосуються права на правовий захист і відшкодування збитку для жертв грубих порушень міжнародних норм в галузі прав людини та серйозних порушень міжнародного гуманітарного права*, забезпечивши ідентифікацію постраждалих з числа біженців та людей, які пережили серйозні порушення міжнародного права, відповідними органами та установами, а також надання їм оперативного доступу до відповідних реабілітаційних послуг. Така підтримка може допомогти людям подолати медичні, фінансові та соціальні наслідки пережитих звірств. З 1 мільйона біженців у Польщі близько 50% працевлаштовані, а згідно з нещодавньою доповіддю УВКБ ООН та Deloitte, біженці вносять близько 1% до польського ВВП. Однак є багато біженців, які продовжують стикатися з численними проблемами і потребують спеціалізованої допомоги - це постраждалі найсерйозніших порушень, таких як катування, злочини сексуального насильства або зникнення близької людини. Багато з них можуть страждати від психологічних наслідків, що впливають на їхню працездатність і життєдіяльність; або намагаються покрити витрати на медичне лікування, пов'язане з фізичними травмами, яких вони зазнали.

- **Розглянути можливість створення міждисциплінарної робочої групи з питань доступу до правосуддя та відшкодування збитків постраждалим від серйозних порушень міжнародного права.**

Така робоча група повинна складатися з представників відповідних міністерств, прокуратури, юристів, які спеціалізуються на міжнародному праві, ГО та інших суб'єктів, щоб забезпечити регулярну співпрацю та ефективний обмін інформацією, пов'язану з розслідуванням злочинів за міжнародним правом та доступом до правосуддя для постраждалих, а також їхнім доступом до реабілітаційної підтримки та міжнародного захисту в Польщі.

Міжнародній спільноті:

- Необхідно продовжувати надавати фінансову та технічну допомогу органам влади України, представникам громадянського суспільства і міжнародним організаціям для підтримки ініціатив у сфері правосуддя перехідного періоду, спрямованих на забезпечення доступу до правосуддя та відшкодування збитків, а також надання негайної допомоги всім постраждалим від злочинів, передбачених міжнародним правом, у тому числі біженцями.

The background of the page is a blurred photograph of a city street. In the foreground, several people are walking, their figures softened by a shallow depth of field. One person on the left is wearing a bright red coat, while others are in darker, more muted tones. The background shows multi-story buildings with windows, some of which are slightly out of focus. The overall color palette is somewhat desaturated, with a mix of blues, greys, and earthy tones, punctuated by the red in the foreground.

HR HELSINKI FOUNDATION
FOR HUMAN RIGHTS